

Stanislava Koprivica-Oštrić

VOJNIČKA POBUNA U VARAŽDINU
23. SRPNJA 1919.

Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII 1919. godine*

STANISLAVA KOPRIVICA-OŠTRIC

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Jugoslavija

1.

U složenom procesu društvenih i političkih previranja koja zahvaćaju evropske zemlje u posljednjem dijelu svjetskog rata — u mozaiku koji čini revolucionarni proces (revolucije u Rusiji, Njemačkoj, Mađarskoj) — imaju i brojne pobune vojnika značajan udio. Javljaju se u rasponu od zahtjeva za prestanak rata, dezerterstva, bratimljenja vojnika na frontama, političkog aktiviteta vojnika u nacionalnooslobodilačkim pokretima, njihova borbenog udjela u revolucijama i uključivanja u nove oblike političkog organiziranja društva na osnovi vlasti radničkih, vojničkih i seljačkih vijeća.

Ti opći procesi zahvaćaju i vojnike iz jugoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije. Izražavaju se i odbijanjem povratka, odnosno odlaska na frontu, što uzrokuje brojčano jaki dezerterski pokret pod specifičnim nazivom »zeleni kadar«, koji osobito buja potkraj rata. Pokret vojnika dio je općih socijalnih nemira koji potresaju jugoslavenske zemlje Austro-Ugarske i nakon raskida državnopravnih spona s Monarhijom i konstituiranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, pa i poslije stvaranja zajedničke jugoslavenske države — Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Revolucionarna previranja odvijaju se i u austrougarskoj mornarici, najviše u velikim ratnim lukama Puli i Boki Kotorskoj. Iako traju od druge polovice 1917, do kraja listopada 1918, u prvom redu u Puli, vrhunac im je ustanak mornara u Boki Kotorskoj od 1. do 3. veljače 1918. godine.

Tako u 1918. godini, u listopadu i studenom, u Hrvatskoj izbija niz vojničkih pobuna u kojima vojnici postavljaju svoje specifične zahtjeve, ali izražavaju i svoja politička opredjeljenja. U Rijeci 79. pješački puk

* Ovaj rad bio je najprije referat na znanstvenom skupu u povodu 800 godina Varaždina 1981. Završen je u znatno većem opsegu, pa je stoga priređen za objavljivanje u *Povijesnim prilogima*.

odbija da pođe na frontu, pobunivši se 23. X. 1918. godine. Narednog dana, 24. X 1918. bune se vojnici u Slavonskoj Orahovici. Nešto kasnije, mornari ratne luke u Puli izabiru 28. X 1918. mornarska vijeća i proglašavaju ih za jedinu vlast na brodovima i u luci. Istog dana, 28. X 1918. izbija pobuna i u 28. doknadnom bataljonu u Osijeku i prerasta u široke vojničke nemire u cijelom gradu, koji traju do 30. X 1918.

U studenom vojnički nemiri se nastavljaju, jer vojnici, koji su u međuvremenu postali oružane snage Narodnog vijeća, odnosno Države SHS, u velikom broju odbijaju da i dalje služe, napuštaju kasarne, bacaju oružje, ili ga nose sa sobom kad se upućuju kućama. I dio vojnika koji se od ranije nalaze u »zelenom kadru« uključuje se u socijalne nemire, pa, između ostaloga, sudjeluju i u formiranju seoskih »republika« u Petrijevcima i Feričancima i u radničko-seljačko-vojničkim vijećima (Banova Jaruga). Tu se već jasnije osjeća utjecaj revolucionarnih zbivanja u Rusiji, posebno oktobarske revolucije. I u nas se vojnici ponašaju u svojim socijalnim i političkim akcijama kao seljaci ili radnici u uniformi — što znači da ispoljavaju težnje da ostvare svoje klasne interese i u tu svrhu organizirano nastupaju.

U toku studenog 1918. bunili su se i vojnici u kasarnama u Otočcu, desertirali iz Vrbovca, iz Pakraca odlaze kućama, a iz Koprivnice samo u jednom danu bježi kućama oko 800 vojnika.

U prosincu 1918. u Zagrebu izbijaju vojničke demonstracije u kasarnama u Ilici i zatim dolazi do oružanog sukoba na Jelačićevom trgu. Bilo je to 5. XII 1918. kad su u Zagrebu održavane manifestacije u povodu prvodecembarskog ujedinjenja u zajedničku jugoslavensku državu. Vojnici nisu jedinstveno pozdravili stvaranje nove države, jer su neki od njih klicali republici. Oko 250 vojnika iz 53. pješačkog puka i 25. domobranskog puka krenulo je, s glazbom na čelu, niz Ilicu. Glazba je, među ostalim, svirala Marseljezu. Nosili su hrvatske zastave i imali male zastavice na kapama. Na hrvatskoj zastavi pisalo je »Živila SHS republika«. Klicali su republici, hrvatskoj republici, republici SHS i boljševičkoj republici, što ukazuje na raspon u njihovim opredjeljenjima, kojima je zajednička osnovica samo zahtjev da država bude republika, a ne monarhija, jer su klicali i »dolje kralj Petar«. Pred radničkim domom u Ilici broj 55 neki od vojnika zatražili su crvenu zastavu u uredništvu »Slobode«, no nisu je dobili. Vojnici su usput pozdravljali srpske oficire sa »Živjela braća Srbi«. Na putu prema Jelačićevom trgu vojnici su bez borbe razoružali studentski odred Akademske garde. Na samom trgu, kamo su u međuvremenu poslali odrede mornara i sokolaše, došlo je do oružanog sukoba u kojem je bilo 15 mrtvih i 20 ranjenih. Vojnici su se samo djelomično vratili u kasarne, jer ih je dio odmah pobjegao. Narodno vijeće raspustilo je oba puka. Zanimljivo je istaći da su vojnici zahtijevali republiku, te da o budućem obliku nove države odluči ustavotvorna skupština, ali i da se vodstvo Socijaldemokratske stranke potpuno oglušilo na zahtjev dijela vojnika koji su pod proleterskom zastavom željeli manifestirati i za promjenu društvenih odnosa. Tako su vojnici dijelili sudbinu ostalih sudionika u socijalnim nemirima i revolucionarnim

previranjima, jer nisu mogli da se oslone na organiziranu avangardnu snagu koja bi objektivno revolucionarnu situaciju usmjerila ka borbi za promjenu društvenih odnosa u tek stvorenoj državi.¹

2.

Koliko je bila velika povezanost seljačkih i vojničkih nemira, jer su izražavali u biti iste socijalne težnje i zahtjeve pokazuje upravo slučaj Varaždina i njegove okolice u godinama previranja, od 1918. do zaključno 1920.

U 1918. godini, u povodu formiranja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, 27. listopada održana je u Varaždinskim Toplicama manifestacija podrške ujedinjenju »svih Slovenaca, Hrvata, Srba«. Kao najsvetani i burno pozdravljen trenutak označena je u izvještaju Sekciji za organizaciju i agitaciju NVSHS u Zagrebu pojava zelenokaderaša (»naš zeleni kader okićen zelenilom i crvenim vrpčama«). Održan je i »svečani ophod pod jarko crvenim barjakom radničkim« i pri tom je klicano slobodi i jednakopravnosti, Jugoslaviji, Wilsonu i republici. Među govornicima su bili i socijalisti Josip Drvarić i Mirko Blažaić, te njegova kćerka Gizela Blažaić, koja je govorila u ime žena. Taj skup izvršno oslikava opću situaciju — zahtjev za samoopredjeljenje i ujedinjenje Jugoslavena u državu, koja će biti republika, kao politička osnovica, a crveni barjaci, jednakopravnost, sloboda kao socijalna osnovica tadašnjih gibanja u našim zemljama.²

Događaji se zgušnjavaju u 1919. godini, naročito u njenoj prvoj polovici, paralelno teče nekoliko procesa: konstituiranje nacionalne države i pitanje njena konačnog uređenja kao monarhije ili republike, što izaziva političko opredjeljivanje u građanskim strankama, organizaciono oblikovanje komunističke političke stranke iz diferencijacija u dotadašnjem so-

¹ O razdoblju revolucionarnih i socijalnih nemira u Hrvatskoj 1918—20. usp. *Bogdan Krizman*, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Školska knjiga, Zagreb 1977; *Dragoslav Janković*, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, 1. XII 1918—20. IV 1919, *Istorija XX veka*, zbornik radova, I, 1958, str. 7—147; *Bogumil Hrabak*, *Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine*, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* 10, Slavonski Brod 1973. godine, str. 13—80; *Bogdan Krizman*, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju god. 1918*, *Historijski zbornik* X, 1957, str. 111—129; *Josip Vidmar*, *Prilozi građi za povijest 1917—1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, god. I, svezak 1, Zagreb 1958, str. 11—173. U daljnjem tekstu *Arhivski vjesnik I*; *Mirko Androić*, *Prije 50 godina*, I—V, *Kaj*, 3—4, 1969, I, str. 65—67, 5, 1969, II, str. 92—97, 6, 1969, III—IV, str. 88—95, 7—8, 1969, str. 101—104; *Isti*, *Ludbreg — gnijezdo republikanizma i boljševizma (Odjeci Oktobra u ludbreškom, topličanskom i varaždinskom kraju)*, *Podravski zbornik*, 1978, str. 32—48; *Bernard Stulli*, *Revolucionarni pokreti i pobune u austro-ugarskoj mornarici tokom 1917—1918. godine*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1—4, 1967, str. 46—63; *Isti*, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj*, 1—3. februara 1918, *Split* 1959; *Isti*, *Revolucionarni pokret mornara 1918*, Zagreb 1968.

² Izvještaj Gizele Blažaić Sekciji za organizaciju i agitaciju Narodnog vijeća SHS u Zagrebu upućen iz Varaždinskih Toplica, *J. Vidmar*, *Arhivski vjesnik I*, str. 103.

cijalističkom pokretu, pokušaj revolucije u tokovima širega revolucionarnog procesa, koji se naziva i svjetskom proleterskom revolucijom, pri čemu se javlja legalna i ilegalna djelatnost aktivista proleterskog pokreta. Novostvorena zajednička država — Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca — nema još konačno riješena pitanja državne granice. Otvoreni su i neriješeni odnosi s Italijom, koja se na dijelu jugoslavenske obale pojavljuje i kao saveznička okupaciona sila; s Austrijom, gdje je upravo na sredini 1919. akcijom oružanih snaga SHS obranjena granica prema Štajerskoj i popravljen položaj u Koruškoj, ali ostaje i dalje napeta situacija; s Mađarskom, u kojoj je kao rezultat revolucije formirana Mađarska Sovjetska Republika, s Rumunjskom, Bugarskom i Albanijom. Stoga Kraljevstvo SHS ne sudjeluje u kontrarevolucionarnoj intervenciji u Mađarskoj, ne vjerujući u pouzdanost svoje oružane sile, i vojnika s područja jugoslavenskih zemalja bivše Austro-Ugarske Monarhije, i vojnika srbijanske vojske, iscrpljenih i zasićenih dugogodišnjim ratovanjem. Dijelovi oružanih snaga uz granicu s Mađarskom bili su izloženi vrlo jakoj revolucionarnoj agitaciji, jer su se u revolucionarnoj armiji u Mađarskoj borili i njihovi zemljaci.

U pokušaju stvaranja jedinstvenih oružanih snaga odvija se proces integracije jedinica Narodnog vijeća SHS i vojnika Kraljevine Srbije. Jedinice SHS, potčinjene odjelu Narodne obrane Narodnog vijeća bile su formirane uglavnom kao posadne i nosile su imena po kraju u kojem su formirane. Integracija se obavlja na temelju vojno-teritorijalne podjele na četiri armijske oblasti sa 16 divizijskih oblasti na području kojih su po tri vojna okruga sa po 4 vojna kotara (sreza). U ožujku 1919. pješadijski pukovi (pukovnije) dobivaju tekuće brojeve i formiraju se nove konjičke jedinice. U veljači 1919. donesena je uredba o formiranju žandarmerije, kao sastavnog dijela vojske stalnog kadra. Ali dokumenti ipak pokazuju da se vojna integracija provodi sporo, uz mnogo problema, čak i područni organi vlasti u svojim izvještajima Zemaljskoj vladi Hrvatske i Slavonije na sredini 1919. govore posebno o jedinicama srpske vojske.

Sve se te tendencije u specifičnim oblicima izražavaju i na području Varaždinske županije, posebno veoma jaka agitacija iz Mađarske Sovjetske Republike s kojom to područje graniči.

Prema izvještaju kotarskog predstojnika u Novom Marofu za velikog župana Varaždinske županije od 7. III 1919. »javnosjegurnosna je situacija na području ovoga upravnoga kotara dosta nepovoljna. Razlogom je tomu što se boljševizam od dana do dana sve više širi, a propagatori su mu ponajviše bivši vojni zarobljenici u Rusiji«. Takav bivši ruski zarobljenik bio je i zidar Josip Drvarić iz Varaždinskih Toplica. On je s Mirkom i Gizelom Blažaić agitirao za konstituiranje odbora Socijaldemokratske stranke na javnim skupštinama koje su se obično održavale nedjeljom. Kao program su isticali potrebu organiziranja, provođenja agrarne reforme, diobu veleposjeda bez odštete. To je vrijeme kad još uvijek traju nemiri koje kotarski poglavar naziva pljačkanjem, paljenjem, krađom i robljenjem vlastelinske imovine, kao i pokušajima podjele zemljoposjeda. Pri tome po mišljenju kotarskog predstojnika —

»Oružništvo je ovdje mlitavo i s istim je nemoguće obaviti ma kakvo uredovanje«. ³

Zanimljiv je i dokument, pismo odbora Radničkog vijeća u Varaždinskim Toplicama upućeno 7. III 1919. učitelju i vjeroučitelju u mjesnoj školi s pozivom da se »u školi neimade ništa raspravljati o politici, jer škola i crkva nije za politiku voditi«. I učitelj i vjeroučitelj su djeci govorili o dinastiji i monarhiji a učitelj je izjavio da »bedasti su samo seljaci« za republiku. Predsjednik spomenutog odbora bio je Josip Drvarić a tajnica Gizela Blažaić. ⁴ U Varaždinskim Toplicama mjesna je organizacija SDS bila angažirana na agitaciji među seljacima da agrarnom reformom dobiju zemlju bez ikakve odštete. U tu su svrhu socijalisti priredili i protestnu skupštinu na kojoj su pozvali seljake da bojkotiraju odlazak na rad na vlastelinstvima. Gizela Blažaić bila je i u pismenom kontaktu sa socijalistima u Ljubešćici i Mađarevu, pozivajući ih da postave iste zahtjeve jer »moramo biti svi složni (da ne rade grofu za par kruna dnevno)«. Zbog toga što »gospodi ne ide nitko raditi« u Varaždinskim Toplicama — »naša su gospoda izvan sebe, zahtjevaju vojničstvo, no ni vojničstvo ne može ni ne smije nikog tjerat na posao gospodi«. Blažaićeva ih je pozivala na županijsku skupštinu socijalista, »Zagorski socijalistički kongres« koji se imao održati u Varaždinu 30. III 1919, a na koji će Topličani ići s crvenim barjakom i muzikom. ⁵

Izvještaj Savske divizijske oblasti o stanju u Varaždinskoj županiji uputila je Komanda IV armijske oblasti banu 11. III 1919. Iako je sam izvještaj pisan u povodu intervencije jedne čete 25. pješadijskog puka stacioniranog u Čakovcu, značajan je i za šire sagledavanje situacije. Spomenuta četa intervenirala je u Maruševcu, da bi uspostavila rad među seljacima. Zapovjednik čete piše u izvještaju: »Cilj pokreta nije bio samo pljačka, kako je izgledalo, nego uopšte anarhija i uništavanje, jer su seljaci palili i uništavali sve našta su naišli, čak i ono što su mogli za svoju upotrebu odneti. Po brzini kojom je otpočeo, pokret je mogao uzeti mnogo ozbiljnije razmjere, da se seljaci nisu, pošto su se dočepali podruma u Banovom zamku, napili, te su bili iznenađeni odelenjem žandarmerije i vojske. Prilikom opkoljavanja sela Maruševca, seljaci su se odupreli s oružjem u ruci, te se moralo sa strane odelenja vojske upotrebiti oružje, kojom je prilikom palo 7 mrtvih i više ranjenih pobunjenika. Zasad je u okolici Maruševca mir, ali se svuda oseća da se stvar neće na ovome završiti i da će za koji dan buknuti nanovo pobuna, možda ozbiljnija no prva.« ⁶ Izvještaju iz Čakovca dodani su i oni koji su upućeni komandantu mjesta u Varaždinu o sukobima u Jakupovcu, Varaždinskim Toplicama i Šaulovcu, gdje su seljaci napadali odjeljenja vojske. Među poginulima su samo seljaci, a ranjenih ima i kod vojske. Komandant Savske divizijske oblasti ocjenjuje stanje u Varaždinskoj županiji ozbiljnim, zbog seljačkog pokreta, koji je »najjači tamo gdje ima socija-

³ Josip Vidmar, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god, *Arhivski vjesnik*, god. II, svezak 2, dokument br. 16, str. 49—50. (U daljnjem tekstu *Arhivski vjesnik II.*)

⁴ Isto, dokument br. 17, str. 51; M. Androić, Prije 50 godina, III—IV, n. dj., str. 93.

⁵ Isto, dokument br. 18, str. 51—52.

⁶ Isto, dokument br. 19, str. 52—53.

lista — rudarskih radnika«, iako sve to smatra pljačkaškom i uništavajućom akcijom i optužuje socijaliste da se koriste pljačkom. Samo u jednom danu uhapsili su oko 50 seljaka. Dodaje i mišljenje komandanta posade u Varaždinu »da se samo energičnim merama može stanovništvo umiriti, radi čega je potrebno dovoljno snage i brzi postupak sudova, jer bi pokret mogao uzeti takve razmere, da bi posle bilo mnogo teže ugušiti ga«.

Komanda IV armijske oblasti predlaže banu da se u Varaždinsku županiju hitno uputi oko 300 žandara kako vojska ne bi morala sudjelovati u ugušivanju nereda, te da se hitnom istragom pronađu pokretači — socijalisti i, radi primjera ostalima, kazne »po najstrožijem zakonu«.

I izvještaj gradskog redarstva u Varaždinu od 27. III 1919. za Predsjedništvo zemaljske vlade u Zagrebu govori o nemirnom stanju u varaždinskoj okolini: »U posljednje vrijeme zaredali su se u okolini varaždinskoj požari i pljačkanja vlastelinskih dobara po domaćem seljačtvu i radničtvu.« Ta »boljševička zločinstva« slijede poslije skupština koje održavaju odbori socijaldemokratskih stranačkih organizacija, koje svojom agitacijom nastoje okupiti i seljaštvo. I list *Bratstvo*, glasilo socijaldemokratske organizacije Varaždina i okolice, pridonosi toj agitaciji, a socijalistički agitatori odlaze i među rudare u Ivancu i Ladanju. Na skupštinama se govori da su za boljševizam; u Varaždinu, 23. III 1919. na takvoj u gostionici Đure Klasta »izrazito istaknuše, da su boljševici, da su dosad krv svoju proljevali oni, a sada će gledati krv našu, da braća Rusi (Ruski boljševici) već idu u pomoć da su oni i protiv svog ministra Koraća i povjerenika Bukšega«, kaže se u izvještaju. Predlaže se zemaljskoj vladi da se sve vrste socijalističkih skupova zabrane: »Obzirom na opće političke prilike a uvažanjem gornjih pojava kao i činjenica, da članovi ovih boljševičkih socijalista na teritoriju grada Varaždina i okolici drže neprestane skupštine, za koje oblast tek naknadno saznaje, gdje seljake pod pretnjom kazni pozivaju, da nerade za drugoga ispod visokih nadnica, da će si ljudi sami dijeliti posjede, ako ih vlast odmah ne razdijeli itd. mnijenja sam i predlažem, da se do daljnjega održavanje skupština socijaldemokratske organizacije u Varaždinu i okolini i to budi koje vrsti to jest ne samo javnih već i pouzdanih sastanaka — zabrani.«⁷ Veliki župan Varaždinske županije podržao je spomenuti prijedlog, jer se seljaštvo na skupštinama razdražuje, jer im se govori da su vlastelinstva sad njihovo vlasništvo i imaju pravo uzeti zemlju. Ovdje treba posebno istaći dva podatka — neslaganje članstva s politikom svojih socijalista u vladi i kvalifikaciju varaždinskih socijalista kao »boljševičkih socijalista« jer ukazuju na diferencijaciju i unutar onog dijela Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije (SDS HiS), koji se nije izjasnio za pristupanje Komunističkoj stranci za čiji se osnivački kongres upravo obavljaju posljednje pripreme. Tako je i u krilu stare stranke u tome kraju postojao vrlo jak radikalni naboj koji je težio da se izrazi u revolucionarnoj akciji. To potvrđuje i telegram koji ban Hrvatske i Slavonije 6. IV 1919. upućuje ministru unutrašnjih poslova, u kojem javlja da je zabranio skupštinu socijalista u Varaždinu »jer su nepodijeljeni, a jača je struja bolj-

⁷ Isto, dokument br. 23, str. 55—56; *M. Androić*, Prije 50 godina, II, n. dj, str. 94—95.

ševička«. ⁸ Vlast u Hrvatskoj i Slavoniji tako je djelovala u korist desne struje u socijalističkom pokretu, zabranjujući i skupštine onih organizacija gdje nije došlo do formalne podjele, a gdje su ljevičari bili u većini. U Varaždinskim Toplicama i njihovoj okolici održano je nekoliko socijalističkih skupština, koje je organiziralo Radničko vijeće. Jedan od rezultata djelovanja veoma agilnog socijalističkog aktiva u tom mjestu bila je brojna prisutnost žena u svim akcijama. Od niza skupova koji su održavani u okolici Varaždinskih Toplica (u Jakupovcu, Kaštelancu i drugdje), valja posebno istaći skupštinu u Ljubešćici u siječnju 1919, jer je na njoj govoreno o militarizmu, o razlici između »obične momčadi« i oficira, te o narodnoj vojsci koja će u socijalizmu služiti obrani naroda. U Varaždinskim Toplicama, 27. travnja 1919, socijalisti su održali skupštinu, usprkos tome što je bila zabranjena. Organizatori i govornici bili su Josip Drvarić, Gizela Blažaić i Josip Posavec, te Stjepan Dojčić, povratnik iz Amerike, atentator na bivšeg bana Skerleca, koji se na jednom letku potpisao kao »Američki Hrvat i atentator protiv nasilja Austro-Ugarske nad Hrvatskom«. Govorio je o svojim patnjama u tamnicama, svom životu u Americi a na kraju govora uskliknuo »Živila socijalna republika«. Drvarić je govorio da je agrarna reforma nepravedna, da bi seljaci i radnici trebali osamsatni rad, dok sada rade cijeli dan, pozvao narod na proslavu Prvoga maja »da proslave taj dan pod crvenim barjankom jer da cijeli svijet mora biti toga dana na nogama«. Prema izvještaju žandarmerijske postaje pozivao je da se ne ide protiv Mađarske (za što se već vojska okuplja) »jer su Mađari braća i istomišljenici njihovi«. To isto je govorio i Posavec, pozivajući narod da se ne da u vojsku protiv Mađara i Talijana. Gizela Blažaić govorila je protiv militarizma, protiv cenzure, a za slobodu štampe. U izvještaju se ističe da žandari nisu mogli uredovati »jer je bila silna množina naroda a postaja sa 5 momaka bez krvoprolića ne bi svoje zadaće mogla provesti«. ⁹

Prema proglasu odbora Radničkog vijeća za prvomajsku proslavu, koji je napisala Gizela Blažaić, bit će istaknuti zahtjevi: »1. Samoodređenje naroda, 2. Mir naroda, 3. Politička prava, 4. Saziv konstituante, 5. Uvedenje socijalističke republike«. Proglas završava poklikom: »Da živi socijalna republika«. ¹⁰

Do incidenta u Varaždinskim Toplicama došlo je 30. travnja 1919. jer je Josip Drvarić dao skidati oglase o već spomenutoj odluci da se »zabrani manifestacije bilo u povorci ili na drugi koji način, a isto tako i svaka skupština ili pouzdani sastanak« na području županije. Drvarića su uhapsili »oružnici i vojnici«, ali je došlo do okupljanja naroda pred zgradom općinskog poglavarstva, da ga oslobode, pa je bio pušten. ¹¹

U Varaždinskim Toplicama proslavljen je Prvi maj usprkos zabrani.

No ipak je Drvarić s još šestoricom drugova uhapšen 10. svibnja 1919. po naređenju podžupana a prema spisku koji je dao predstojnik kotara No-

⁸ Isto, dokument br. 29, str. 59.

⁹ Isto, dokument br. 47, str. 83—84; *M. Androić*, Prije 50 godina, III—IV, n. dj, str. 92.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, dokument br. 49, str. 85.

vi Marof. Uhapsio ga je komandir 5. čete V. pješadijskog puka iz Varaždina. O uhapšenima je izvijestio: »Ovo su svi propagatori boljševički. Njihovim je uplivom i telefon i telegraf prekinut. Oni su uopšte krivi za sav nered koji je do sada bio u Varaž. Toplicama.« Uhapšeni su Josip Drvarić, Franjo Varga, Mirko Blažaić, njegova kćer Gizela Blažaić i sin Franjo Blažaić, Jelka Bujanec i Florijan Maltar. Ostali su u pritvoru do 23. srpnja 1919, kad su ih pobunjenici oslobodili, osim Jelisave Bujanec koja je puštena 26. svibnja.

Sačuvan je zapisnik o saslušavanjima Josipa Drvarića kod Kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu, 12. i 27. svibnja 1919. On poriče optužbu zbog sadržaja svog govora na manifestacionoj skupštini 27. travnja 1919. u Varaždinskim Toplicama i tvrdi da je Stjepan Dojčić iz Ludbrega došao sam i zatražio da i on govori na skupštini. Objašnjava zašto je na toj skupštini zaključeno da se proslavi Prvi maj: »da kao ujedinjeni proletarijat Jugoslavenski u povorci mjestom manifestiramo za naša prava«. Opravdava se da nije htio držati prvomajsku manifestaciju, ali je za nju bila većina članova odbora i većina članova stranke, stoga »smo u povorci prošli mirno mjestom i na starom trgu držali govore i to ja, Mirko Blažaić i Franjo Varga i onda povorkom prošli komad mjesta i razišli se«. ¹² Drvarić je izjavio da se ne osjeća krivim i da ne smatra da je bilo što protuzakonito činio, ali nadležni sudac istražitelj bio je drugačijeg mišljenja, pa je zadržan u pritvoru. U nastavku istražnog postupka Drvarić je poricao svoju krivnju za nagovaranje za uzbunu i otpor protiv zakona i odredaba vlasti svojim govorom na skupštini 27. travnja 1919. ¹³

Sudbeni stol u Varaždinu proglasio se nenadležnim za vođenje predmeta o optuženim socijalistima iz Varaždinskih Toplica i predmet ustupio Sudbenom stolu u Zagrebu. ¹⁴

Na interpelaciju »narodnog poslanika Vitomira Koraća i drugova« u Privremenom narodnom predstavništvu o zabrani proslave 1. maja trebalo je odgovoriti pa ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević prikuplja podatke. Iz Zagreba ga izvještava Predsjedništvo zemaljske vlade o protudržavnoj aktivnosti socijalista: »Državna uprava postupala je mjeseci i mjeseci najliberalnije prema svim političkim pokretima, te je unatoč mnogih ogrješenja o postojeće kaznene zakone i s naročitim obzirom na slobodarska načela puštala nesmetano djelovanje svih frakcija socijalističke partije, i to sve dotle, dok nije imala sigurne i mnogobrojne dokaze, da je rad pojedinih frakcija socijalističke partije posve protkan vještom mrežom neprijateljske boljševičke agitacije izvana. Državna je uprava trpila iz slobodarskih načela svako i najšire idejno razlaganje programa socijalističke partije, makar se je gotovo posve pokrivalo sa rastvornim radom komunističkih partija Mađarske i Rusije, sve dok nisu na našu teritoriju došla neprijateljska sredstva i agenti, da prohode u život destrukciju sadanjeg državnog organizma u svrhu organiza-

¹² Isto, dokument br. 60, str. 100—101; *M. Androić*, Prije 50 godina, III—IV, n. dj, str. 93.

¹³ Isto, str. 102.

¹⁴ Isto. Usp. i napomenu uz dokument br. 57, str. 94.

cije komunističke diktature. Veći dio socijalističke partije poistovjetio se sa ovom neprijateljskom komunističkom akcijom izvana, dok umjereniji elementi ili nisu mogli ili nisu htjeli, da posve odvoje svoj rad. Nu glavno je, što nisu izrazito ustali niti idejno protiv te tuđinske propagande s dovoljnim konsekvencijama, a kamoli da izvedu izrazitu secesiju i protuakciju, pa državna uprava naravno da nije u stanju voditi posve odlučan postupak o našim tzv. umjerenim socijalistima.« U izvještaju se ističe da je konkretni materijal o tom »državorastvornom radu« velik i da svakodnevno pristižu novi dokazi. Stoga se navode »samo neke utvrđene činjenice najnovijeg vremena prije i poslije 1. maja, iz kojih će se vidjeti je li državna uprava bila dužna, da kalmira razorni rad socijalističke partije na našoj teritoriji«.

U izvještaju se navode podaci za Osijek, gdje su »članovi nepodijeljene socijalističke partijske organizacije«, kako se kaže, »uhvaćeni na činu«. Cilj im je bio da »izazovu državni prevrat i komuniste uvedu u svu državnu vlast, te osnuju radničku, vojničku i seljačku republiku«. Vrlo se oštro govori o »umjerenim socijalistima«, koji se ne ograđuju od spomenute djelatnosti, pa se mogu razlikovati od »komunističkih prevratnika« — »jedino po obilježju, što su jedni odvažni, a drugi kukavice, koje bi htjele jeftino doći u odnošaje, kakovi su u komunističkim republikama Mađarske i Rusije.«

Dalje se konstatira da u raznim dijelovima Hrvatske i Slavonije postoji »neprekinuta veza tog protudržavnog i tuđinskog socijalističkog rada«. Navodi se Zlatar, gdje su u sporazumu s radićevcima, Slavonska Požega, Sv. Petar Orehovec, Varaždinske Toplice.

Izvještaj je vrlo oštar prema V. Koraću i socijalističkoj stranci: »Posve je prirodno, da ovi tuđinski elementi ne mogu ispred budne državne i vojne sile preduzeti prevratne akcije u većem stilu, jer bi im se zaista pretvorila u 'operetnu revoluciju' — kako taj izraz voli rabiti poslanik socijalističke partije Korać, — no zato im je baš krivo, što državna uprava preduzimalje uz druge tolike brige nužne mjere, da tuđinski elementi u krilu socijalističke partije ne spremne i kod nas prilike kakove su u Mađarskoj i Rusiji.«¹⁵ Rad socijalista smatra se »u današnje vrijeme napetih živaca širokih masa i teških materijalnih kušnja« opasnijim za državni poredak od otvorenog pokušaja prevrata. Očito je da autori izvještaja ne prave dovoljnu razliku među strujama u radničkom pokretu i pravih pozicija ministerijalističke i reformističke struje, ali ispravno uočavaju vrlo značajnu činjenicu — da je u životnoj praksi, u situaciji latentnih tinjajućih nemira i previranja — teško razlikovati »nepodijeljene« od »podijeljenih« organizacija, jer se i u jednima i u drugima izražavaju revolucionarne (»prevratničke«) tendencije.

Vilim Bukšeg, koji je kao i V. Korać bio u Privremenom narodnom predstavništvu, uputio je ministru Pribićeviću pritužbu zbog položaja i stanja nekih uhapšenih socijalista. Najprije spominje Gizelu Blažaić, Josipa Drvarića i Franju Vargu, koji su u istražnom zatvoru u Varaždinu od 10. svibnja: »Mišljenje je suca istražitelja i državnog odvjetnika, da ovi ljudi nisu krivi, no pošto sudbeni stol zagrebački neprestano traži nado-

¹⁵ Isto, dokument br. 64, str. 106—108.

punjenja to se pritvor odlaže u nedogled. Trebali bi ove ljude pustiti na slobodu, jer niti hoće a niti mogu pobjeći a ni istraga se više ne može omesti.«¹⁶ Pribičević je od povjerenika za unutrašnje poslove Zemaljske vlade zatražio hitne izvide, te izvještaj nakon što se pojedini slučajevi istraže. Zato je Predsjedništvo zemaljske vlade zahtijevalo izvještaj od Državnog nadodvjetništva. Kad je taj izvještaj dobiven, upućen je ministarstvu unutrašnjih poslova. Zanimljivo je da se ta prepiska vodila od 3. do 30. srpnja 1919, pa je u međuvremenu bila izbila i pobuna u Varaždinu.

Državno nadodvjetništvo u Zagrebu izvijestilo je 19. srpnja 1919. da su Josip Drvarić i Gizela Blažaić u sudbenom istražnom zatvoru kod kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu »radi zločinstva smetanja javnog mira«, dok je Franjo Varga uhapšen »radi zločinstva javnoga nasilja globljenjem«. Istraga je u vezi s Vargom dovršena, pokazala je da je on samo upozorio općinskog načelnika na pogibelj od okupljenog naroda prigodom hapšenja Drvarića stoga je predloženo da se Varga pusti iz istražnog zatvora. »Glede okrivljenih Josipa Drvarića i Gizele Blažaić, koji poriču krivnju, nije još istraga dovršena no iz onih svjedočkih izkaza, koji spisima prileže, proizlazi jedino, da su isti članovi socijalističke stranke, te da su na skupštinama kritizirali provedbu agrarne reforme, govorili obćenito protiv kapitalizmu i militarizmu, a za socijalnu republiku, dočim kralja grdili nisu, niti na siloviti postupak ili odpor protiv vlastima poticali.«¹⁷

3.

Da bi se slika nemira i previranja u Varaždinskoj županiji i sama vojnička pobuna mogle bolje shvatiti i sagledati u širem spletu okolnosti i zbivanja, potrebno je uzeti u obzir još jednu komponentu — ilegalni revolucionarni rad i revolucionarnu agitaciju komunista — povratnika iz Sovjetske Rusije sudionika u mađarskoj revoluciji i akcije i agitaciju iz Mađarske Sovjetske Republike.

Jugoslaveni koji su postali komunisti u vrijeme revolucije u Rusiji borili su se na ruskim frontama protiv snaga kontrarevolucije, ali su i odlazili u svoju zemlju kao aktivisti — agitatori da bi stvorili komunističku organizaciju i pridonijeli revolucionarnom procesu u svojoj zemlji. Te su godine, 1918. i 1919, godine revolucionarnog uspona, pa vjera u svjetski revolucionarni proces — u svjetsku revoluciju nije samo borbeno opredjeljenje, već i akcioni program. U Sovjetskoj Rusiji djeluje Jugoslavenska grupa Ruske komunističke partije (boljševika), a osniva se i Komunistička partija (boljševika), Srba, Hrvata i Slovenaca. Potonja šalje svoje aktiviste u zemlju od druge polovice 1918. godine. Došavši u zemlju, ti se aktivisti uključuju u proces idejne i organizacione diferencijacije u socijalističkom pokretu koji treba rezultirati stvaranjem Komunističke partije. Kasnije se formira revolucionarni komunistički savez »Pe-

¹⁶ Isto, dokument br. 83, str. 137.

¹⁷ Isto, napomena uz dokument br. 83, str. 139.

lagićevci«, kadrovsku jezgru kojega čine povratnici iz Vojvodine gdje Savez jedino i djeluje kao legalna organizacija. U ostalim dijelovima zemlje imaju ilegalnu mrežu u koju su uključeni i prvi aktivisti — agitatori koji su dolazili od kraja 1918. i najradikalniji pripadnici socijalističkog aktiva u zemlji. Revolucija u Mađarskoj i stvaranje sovjetske republike daju nov polet i nove nade u skorbu revoluciju, a utjecaji njenih i naših agitatora najjače se osjećaju duž sjeverne jugoslavenske granice. U mađarskoj Crvenoj gardi bore se i Jugoslaveni a u Budimpešti je i sjedište jugoslavenske komunističke frakcije.¹⁸ Ilegalnim vezama, siste-

¹⁸ O jugoslavenskim sudionicima u revolucijama u Rusiji i Mađarskoj i djelovanju ilegalnih komunističkih organizacija koje su osnovali usp. *Bogumil Hrabak*, Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslavena u Sovjetskoj Republici 1918—1921, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1—4, 1967, str. 7—45; *Nikola Popović*, Jugoslavenska centralna komunistička organizacija u Rusiji (1918—1921. godine), *Prilozi za istoriju socijalizma*, 5, 1968, str. 237—318; *Petar Milosavljević*, Južnoslovenske revolucionarne grupe u Rusiji (1917—1920), *Balkanica*, IV, 1973, str. 291—324; *B. Hrabak*, Nastanak i obrazovanje Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine, *Istorija XX veka*, IX, 1968, str. 5—62; *Isti*, Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1—2, 1969, str. 7—27; *N. Popović*, Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, *Istorijski glasnik*, 1—2, 1970, str. 235—242; *B. Hrabak*, Propaganda putem štampe Jugoslavena komunista u Sovjetskoj Republici 1918—1921. god., *Istorijski zapisi*, 4, 1967, str. 661—712; *Isti*, Jugoslavenski agitaciono-partijski i vojno-starešinski kursevi i škole u Sovjetskoj Rusiji 1918—1921. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 5, 1967, str. 35—75; *Isti*, Dolazak organizovanih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 4, 1966, str. 239—281; Učesće jugoslavenskih radnih ljudi u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR, Institut za savremenu istoriju — »Narodna knjiga«, Beograd 1979. Identično izdanje na ruskom, Izdateljstvo »Nauka«, Moskva 1976; Jugoslaveni u oktobarskoj revoluciji. *Zbornik sećanja Jugoslavena učesnika oktobarske revolucije i građanskog rata u Rusiji 1917—1921*, Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, Beograd 1977; *B. Hrabak*, Jugoslaveni učesnici oktobarske revolucije i stvaranje KPJ, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, III, 1966, str. 109—140; *Ivan Očak*, U borbi za ideje Oktobra, Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918—1921), Zagreb 1976; *Toma Milenković*, Radnički pokret u Vojvodini 1918—1920 (od kraja prvog svetskog rata do Obznane), Beograd 1968; *Daniilo Kecić*, Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917—1921, Novi Sad 1972; *T. Milenković*, Međusobne veze i uticaji Mađarske Sovjetske Republike na radnički pokret u Vojvodini, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 4, 1967, 1—57; *D. Kecić*, Radništvo Vojvodine u odbrani Mađarske komune, *Nastava istorije*, 2, 1967—1968; *Isti*, Dve sudske presude Pelagićevcima, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 5, 1968, str. 611—633; *Josip Mirnić*, Leci Jugoslavenske frakcije Međunarodne socijalističke federacije u Mađarskoj komuni, *Arhivist*, 1, 1962, 11—50; *Sergije Dimitrijević*, Velika oktobarska socijalistička revolucija i razvitak klasne borbe i revolucionarnog pokreta na jugoslavenskim teritorijama u toku prvog svetskog imperijalističkog rata i u novostvorenoj zajedničkoj državi, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 5, 1968, str. 1—118; *Toma Milenković*, Vladimir Čopić u jugoslavenskom radničkom pokretu (decembar 1918 — jun 1921), *Život i djelo Vladimira Čopića*, Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju, Rijeka 1978, str. 91—149.

Prvi rad o vojničkoj pobuni u Varaždinu objavio je *Dragomir Mitrović*, *Pobune u varaždinskoj županiji 1919. godine*, *Vojni istorijski glasnik*, 5, 1957, str. 22—29; zatim *Ivanka Štager*, *Buna u Varaždinu 1919. godine*, Godišnjak Gradskog muzeja u Varaždinu, 5, 1975, str. 88—91; o mariborskoj pobuni objavili su radove: *Janez J. Švajncer*, Prispjev k podobi o vojaškem uporu v Mariboru lera 1919, *Kronika*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 3, 1982, str. 214—224; *Lojze Ude*, Odgovor na izvajanje Franceta Klopčiča o značaju vojaškega upora v Mariboru 22. julija 1919, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1—2, 1979, str. 398—403 (polemika s tezama F. Klopčiča u tekstu Slovensko meščanstvo in meje Slovenije na severu in zahodu, 1918—1919, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1—2, 1979, str. 391—397). Vojničke

mom kurira, povezani su tako komunisti u našoj zemlji s organizacijama u Budimpešti i Moskvi.

Tako se na vrlo zanimljiv način prepliću pojave spontanih i autohtonih socijalnih previranja i revolucionarnih proplamsaja s organiziranom, u ovom slučaju ilegalnom, djelatnošću najradikalnijeg dijela jugoslavenskog radničkog pokreta koji čine komunisti-povratnici iz Sovjetske Rusije i pripadnici ljevice u dotadašnjim socijalističkim organizacijama, odnosno aktivisti koji im se priključuju iz raznih sredina.

Jedan od tipičnih primjera takvog prožimanja nalazimo i na području Varaždinske županije — ljevičari, ili čak javno »desničari« u »nepodijeljenoj« socijaldemokratskoj organizaciji, seljaci, a i vojnici nezadovoljni odnosima u društvu i svojim položajem i aktivisti ilegalne organizacije. Tu obavezno ubrajamo i veoma snažnu agitaciju Mađarske Sovjetske Republike na područjima uz njezinu južnu granicu.

Izvori pokazuju da su na području Varaždinske županije djelovali Nikola Pupavac, Ivan Ferenčak, Ante Ciliga i Slavko Kaurić, koji su održavali veze s lijevom strujom u varaždinskoj socijaldemokratskoj organizaciji i s isto takvom organizacijom u Varaždinskim Toplicama. Treba spomenuti i Franju Drobno, koji je imao kao glavni zadatak održavanje veza između rukovodstva u Mađarskoj i Jugoslaviji. On je bio u Moskvi član Centralnog izvršnog komiteta KP (b) SHS i u zemlju je krenuo među prvima, u drugoj polovici studenog 1918. i imao za odredište Osijek.¹⁹ U istoj grupi krenuo je i Nikola Pupavac u Zagreb, a Ivan Ferenčak je dobio za odredište Karlovac.²⁰ Kako mnogi od komunista povratnika nisu otišli u mjesto određeno u Moskvi, ni Ferenčak nije djelovao u Karlovcu, već u Zagrebu, Slavonskom Brodu, Slavonskoj Požegi, Sisku, te Varaždinu i Ivancu, odnosno na području čitavog Hrvatskog zagorja.²¹ U Sovjetskoj Rusiji Ferenčak je bio član rukovodstva Jugoslavenske grupe RKP (b) i urednik lista »Svjetska revolucija« koji je izdavan na ruskom.²² Ferenčak je pomogao Franji Drobno da preko Drove kod Dekeneša prebace novac za potrebe rada u Jugoslaviji. Drobni o tome govori: »Novac smo u koferu s duplim dnom prenijeli u Koprivnicu«, a zatim ga u Ferenčakovu stanu u Zagrebu sušili, jer se ovlažio od kiše.²³ Ti podaci o suradnji Ferenčaka i Drobno veoma su značajni, jer

pobune u Mariboru i Varaždinu i pokušaje pobune u Osijeku spominju u svojim radovima i *Bogumil Hrabak*, Stav jugoslovenskih komunista prema vojsci od kraja rata do pada Mađarske komune (1918—1919), *Tokovi revolucije*, VI, 1971, str. 263—268; *F. Klopčič*, Velika razmejitev, Studija o nastanku komunističke stranke v Sloveniji aprila 1920. in njeni dejavnosti od maja do septembra 1920, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1969; *M. Androvič*, Prije 50 godina, n. dj.; *S. Dimitrijevič*, Velika oktobarska socijalistička revolucija i..., n. dj.; *I. Očak*, U borbi za ideje Oktobra, n. dj.

¹⁹ Usp. *Toma Milenković*, Vladimir Čopić u jugoslovenskom radničkom pokretu, n. dj., str. 92.

²⁰ Isto, str. 93.

²¹ Isto, str. 104; *Ivan Očak*, U borbi za ideje Oktobra, n. dj., str. 208—209. Ivan Očak posjeduje sjećanja Ivana Ferenčaka na tu aktivnost napisana 1964. godine pod naslovom »Autobiografija«.

²² *Ivan Očak*, U borbi za ideje Oktobra, n. dj., str. 78.

²³ Isto, str. 313.

povezuju dva čovjeka koje su vlasti identificirale među organizatorima pobuna u Varaždinu i Osijeku i ukazuju na zajednički pripremanu akciju, zapravo revolucionarni ustanak. U Zagorju je kao agitator djelovao i komunist-povratnik Nikola Pupavac.²⁴ Od komunističkih aktivista iz zemlje kao agitatori u Varaždinu i okolici spominju se Ante Ciliga i Slavko Kaurić.²⁵ Ante Ciliga je potkraj 1918. godine bio tajnik mjesne organizacije Socijaldemokratske stranke u Križevcima.²⁶ Toj organizaciji pripadala je i Anka Mihota, koja je naredne godine već član ilegalnog komunističkog aktiva u Zagrebu kao i Ciliga, koji putuje i u druge krajeve sa zadatkom osnivanja ilegalnih aktiva.²⁷

Iz Mađarske se u Jugoslaviju prebacuje brojni agitacioni materijal, bacaju ga čak iz aviona, iznad Ludbrega i Đelekovca što stvara pravu zabunu u Koprivnici 30. travnja 1919.²⁸ U lecima bačenim na području Ludbrega i Koprivnice tumači se tko su boljševici i kakva je revolucija u Mađarskoj. U prvom letku kaže se: »Nasilnu bogatašku, kapitalističku vladu treba na cijelom svijetu oboriti. Štrajkovima i oružanim ustancima treba razbiti mašineriju buržoaske države; treba razbiti njenu detektivsku i policijsku organizaciju, njen nepravedni sudbeni i vojnički sistem. Na ruševinama toga pokvarenoga stroja mora proletarijat stvoriti svoju vlastitu samoupravu.«²⁹ U drugom se letku, uz poziv na formiranje radničkih, vojničkih i seljačkih vijeća i vlast radnika, vojnika i seljaka o mađarskoj revoluciji, kaže: »U Mađarskoj je dovršena nova društvena revolucija. Radnici, vojnici i seljaci uzeli su cijelu vlast u svoje ruke i čvrsto je drže. Naš je cilj da stvorimo novi svjetski red — komunizam — u kojem ne smije biti milijunera niti gulikoža, ali niti sirotinje. Da to postignemo uspostavili smo u Mađarskoj diktaturu proletarijata — to jest: vlast radnika, vojnika i seljaka.«³⁰

U svibnju 1919. u Osijeku su lijepljeni i dijeljeni leci, a pronađeno ih je i prigodom pretresa stanova uhapšenih aktivista. U letku koji nosi potpis »Jugoslavenska komunistička stranka«, a naslovljen je »Svima! Svima!«, vojnici se pozivaju: »Otvorajte oči, drugovi vojnici i potucite sve one, koji Vas varaju i koji Vam lažu! Nemojte gušiti revoluciju mađarskog radnog naroda, jer ko otima slobodu drugome, taj će je i sam izgubiti! Dole s militarizmom!« U letku se pozivaju i radnici i seljaci da stupe »u borbu za svoja prava poput ruskih i mađarskih radnika i se-

²⁴ *Toma Milenković*, Vladimir Čopić u jugoslavenskom radničkom pokretu, n. dj., str. 104.

²⁵ Izvještaj podžupana Varaždinske županije od 31. VII 1919. god. spominje kontakte Franje i Gizele Blažaić sa Slavkom Kaurićem (*Arhivski vjesnik* II, str. 179). Izvještaj podžupana od 7. 1919. spominje da je prigodom pretresa kod Gizele Blažaić pronađeno pismo »opasnog boljševičkog agitatora Ante Cilige« (*Arhivski vjesnik* II, str. 129).

²⁶ *Stanislava Koprivica-Oštrić*, Tito u Bjelovaru, Bjelovar 1978, str. 36.

²⁷ *Toma Mileković*, Vladimir Čopić u jugoslavenskom radničkom pokretu, n. dj., str. 99 i 104.

²⁸ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 59, str. 95; *M. Androić*, Prije pedeset godina, III—IV, n. dj., str. 88

²⁹ Isto, str. 97.

³⁰ Isto, str. 99.

ljaka«, a intelektualcima, čije duševne snage je staro društvo dalo u kapitalističkom ropstvu, poručuje se: »Zublja socijalne revolucije Vama, koji nemate šta da izgubite nosi novu, vedriju budućnost.« Na kraju su letka poklici: »Živila svetska revolucija radnika i seljaka! Živio ujedinjeni revolucionarno socijalistički proletarijat Srba, Hrvata i Slovenaca! Živila jugoslavenska socijalistička republika!«³¹

Koliko se od te djelatnosti, osim spominjanih veza i dolazaka aktivista u varaždinski kraj, može identificirati? Po kasnijim izvještajima vlasti u Varaždinu i okolici djelovao je Ivan Ferencak pod pseudonimom »Šagovac«, spominje se i Rudolf Valjak, učitelj iz Međimurja koji se u Varaždinu borio s pobunjenicima, a njega i Ferencaka označava se kao »emissare mađarskih boljševika«. Neke, iako ne dovoljno jake, indicije o postojanju svojevrstne ilegalne organizacije možemo naslutiti iz pisma koje je Gizela Blažaić uputila Mihovilu Danku u Varaždin. Danko je bio sekretar mjesne socijaldemokratske organizacije i urednik lista »Bratstvo«, koji je izlazio u 1919. i 1920. godini. To je pismo Blažaićeve višestruko zanimljivo. Ona kaže: »no bukne li uistinu revolucija tad doduše ni mi nećemo mirovati«, pa pita: »Da li se vi bojite boljševika? mi ni najmanje, ne odobravam doduše ubojstva i krvoprolića, no to će morati biti jer nam ne dadu milom onda će se morati upotrijebiti sila, ta htjeli bi nam mrsko 'kraljevstvo' narinuti i još gorje okove od starih nametnut — volim slavno umrijeti no živjeti sramotnim ropskim životom.«³² Takav stav očito proizlazi i iz mladosti Gizele Blažaić, koja ima tek 20 godina i nije se stigla idejno formirati, što bi moglo objasniti i jaku netrpeljivost prema srpskim vojnicima koja se transponira u mržnju na Srbe, a koju ona izražava u pismu, sumnjajući u mogućnost da se govori o Srbima kao braći. Na svoj način upotrebljava Blažaićeva i izraz boljševizam — kao sinonim za klasni teror, jer govori o »boljševizmu gospode« i »radničkom boljševizmu«. Spominje svoje odlaske u agitaciju, troškove za prijevoz V. Bukšega, očito s istom svrhom. Žali se da je odlazak na agitaciju u udaljenija mjesta preskup, zbog visokog troška za prijevoz kolima.

Blažaićeva u pismo stavlja otisak »naše štampile« i objašnjava »koliko otisnem na iskaznice toliko u jednu knjigu i lijepo mi račun ide u redu — članova sad imamo 769.«³³

Agitacijom među socijalistima, a poslije stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (Komunisti) u organizacijama Socijaldemokratske stranke — »nepodijeljenima«, među seljaštvom, radnicima, u vojnim jedinicama pripreman je u suglasnosti s organizacijom Jugoslavenskih komunista u Mađarskoj revolucionarni ustanak. Do njega je trebalo doći u dane međunarodnog generalnog štrajka solidarnosti sa sovjetskim republikama u Mađarskoj i Rusiji — 21. srpnja 1919.

³¹ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 67, str. 111—120.

³² *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 85, str. 139.

³³ Isto, str. 140. Prema nekim navodima organizacija u Varaždinskim Toplicama imala je 100 članova. Usp. *Josip Runjak*, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu, Prilozi za historiju Varaždina, Narodno sveučilište »Braća Ribar« i Ogranak Matice hrvatske, Varaždin, 1967, str. 62.

Poznato je da je u Varaždinskim Toplicama bilo 1039 članova Radničkog vijeća, ubilježeni u Knjizi članova. Kako je na spomenutom štambilju prikaz sidra, što očito nije simbol Socijalno-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije, a nema nikakvog natpisa, ne može se sa sigurnošću utvrditi o kakvom je članstvu riječ. Više svjetla u taj problem unosi komentar Blažaićeve, koje je poslije zapljene upućeno varaždinskom podžupanu: »Kako se iz gornjeg pisma razabire, postoji jedna tajna organizacija, koja je svoju agitaciju proširila do Krapine. Članovi te tajne organizacije provideni su iskaznicama, koje ne glase na ime već imaju samo gornji otisak, koji je u originalu crvene boje.«³⁴

Moguće je pretpostaviti da je otisak spomenutog žiga služio za identifikaciju članova ilegalne komunističke organizacije, ali je premalo elemenata za čvrst zaključak.

Uoči pobune, u Varaždinu su se zbila dva važna događaja: županijska konferencija socijaldemokratske organizacije 20. srpnja i manifestaciona skupština i generalni štrajk protiv rata i za svjetski mir 21. srpnja 1919. godine.

Županijska konferencija bavila se problemom »stranačke organizacije i agitacije«, što znači problemom konačnog opredjeljenja organizacija u županiji hoće li ostati u desničarskoj SDS HiS ili će se priključiti novoj stranci, komunističkoj, u travnju osnovanoj SRPJ (K). Te organizacije su se po Koraćevim riječima »u partijskom sporu proglasile neutralnima, da bi lokalno održali svoje jedinstvo.«³⁵ Na konferenciji su bila 133 delegata.³⁶ Od mjesnih organizacija bile su zastupljene: Bednja, Beretinec, Cvetkin, Čakovec, Držinovec, Hrzenica, Golubovec, Ivanec, Ivanovo Polje, Jurketinec, Klenovnik, Knežina, Konjščina, Krapina, Kućan, Ludbreg, Lepoglava, Ljubeščica, Maruševac, Novi Marof, Orehovica, Petrijanec, Sračinec, Svibovec, Sv. Đuro, Sv. Ilija, Varaždin, Varaždinbreg, Varaždinske Toplice, Velika Erpenja, Vidovec, Vinica.³⁷

Od desničara su na skupštinu došli V. Korać i J. Bukšeg, kao predstavnici Glavnog odbora SDS HiS, a Slavko Kaurić i Mirko Kajba u ime Pokrajinskog izvršnog odbora SRPJ(K) za Hrvatsku i Slavoniju.

Konferencija je trajala cijeli dan, vođene su oštre rasprave, pa su neki delegati poslije podne zatražili da se glasa, jer su htjeli kućama, a kad se žučna rasprava nastavila dio njih je napustio dvoranu. Glavni govornik desnih bio je Korać. On i Bukšeg obrazlagali su uzroke rascjepa za koji su okrivili ljevičare, »jer nijesu htjeli da se odreknu treće internacionale moskovske t.j. komunističke, i jer nijesu htjeli da sudjeluje stran-

³⁴ *Arhivski vjesnik* II, str. 141.

³⁵ O županijskoj konferenciji usp. *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 98, str. 159; *Josip Runjak*, n. dj., str. 62—64; *Ivanka Štager*, Buna u Varaždinu 1919. godine, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin, 5, 1975, str. 88—89; *Spomenspis (1905—1935) Radničkog kulturno-prosvjetnog društva »Sloboda«*, Varaždin, 1935, str. 44—45; *Radničko kulturno-umjetničko društvo »Sloboda«* u Varaždinu 1905—1955, Varaždin 1955, str. 62—63; *Vitomir Korać*, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga prva, Zagreb 1929, str. 272.

³⁶ Broj delegata varira. Spominje se 300, 160 i 133 delegata.

³⁷ Popis je rekonstruiran prema popisima mjesta, koja se u različitom sastavu, nalaze u *Spomenspisu »Slobode«* iz 1935. i u navedenom radu Josipa Runjaka.

ka u radu narodnog predstavništva.³⁸ Korać je objašnjavao »da država nije samo buržoaska, nego i radnička, pa otuda dužnost i potreba da se na izgradnji države surađuje. Bilo bi, razumije se, najidealnije, kad bi radnička klasa sama mogla da preuzme vlast, ali to danas nije moguće.«³⁹ Slavko Kaurić je obrazložio »da je ljevica protivna svakom sudjelovanju radničke stranke u buržoaskom predstavništvu, pak će oni dizanjem svijesti u širokim masama seljačkim i radničkim, putem svojih legalnih organizacija osposobiti narod da sam odluči i izvojuje svoja ljudska prava. Ostaju na stanovištu internacionalne borbe, a odklanjaju svaki ilegalni zahvat u današnji poredak, kako im se to podmiče.«⁴⁰

Konferenciji su na odlučivanje podnesene dvije rezolucije. U prvoj se zahtijevalo: »Županijska konferencija održana dne 20. srpnja 1919. u Varaždinu zaključuje:

1. da potpuno odobrava rad Glavnog odbora soc. dem. stranke, te traži od socijalističkih zasupnika, da nastave rad i borbu u privremenom Narodnom Predstavništvu.

2. da ostaje u sklopu socijaldemokratske stranke.«

U toj su rezoluciji još članstvo i organizacija pozvani da jačaju socijaldemokratski pokret, da bi se uspješno vodila borba za demokratizaciju cjelokupnoga političkog života u Jugoslaviji i za ostvarenje socijalizma.

Druga rezolucija predlagala je:

»Izaslanici radničkih organizacija Županije varaždinske na svom kongresu, održanom dne 20. travnja 1919, odobravaju rad pokrajinskog Izvršnog odbora S.R.P.J.(K.) za Hrv. i Slav. u Zagrebu kao jedino ispravan, te pristupaju u njene organizacije, da u zajednici s ujedinjenim proletarijatom Jugoslavije vode borbu za svoje oslobođenje.«⁴¹

Ta je rezolucija bila burno pozdravljena, no sve se zaplelo na proceduri u kojoj su desničari bili specijalisti. U poimeničnom glasanju rezolucija desnice dobila je 49 glasova a ljevice 31 glas. To znači da ni jedna rezolucija nije dobila ni polovicu glasova. Objašnjenje je u tome što tada već nije bilo pedesetak delegata koji su se u međuvremenu razišli. Prema pisanju pokrajinskog glasila »Istine«: »Skoro polovica delegata, njih 51 na broju, uopće nisu već bila prisutna, dakle uopće nisu glasovali, a mnogi varaždinski drugovi, koji su vidjeli taj skandalozni postupak, koji Zagrebčani dobro poznadu, otišli su iz dvorane pa ni oni nisu glasovali.«⁴²

U svemu je vrlo zanimljivo da desničari nisu očekivali svoju premoć, što je nakon glasanja izrazio sam Korać: »Prije podne rekao sam bio, da mi ne računamo na većinu, već na uvjerene socijalne demokrate, pa ipak smo dobili većinu.«⁴³ Policijski izvještaj također navodi rezultate glasanja »čime se konačno i radnici županije Varaždinske podijeliše u dvije stranke«. To nije točna ocjena, ako se misli na organizacijske konzekven-

³⁸ *Arhivski vjesnik* II, str. 159.

³⁹ Spomenspis »Slobode« iz 1935, str. 45.

⁴⁰ *Arhivski vjesnik* II, str. 159.

⁴¹ *Josip Runjak*, n. dj., str. 63.

⁴² *Ivanka Štager*, n. dj., str. 89.

⁴³ *Josip Runjak*, n. dj., str. 64.

ce, jer nije formirana organizacija SRPJ(K). Događaji su tekli prebrzo i nisu pogodivali takvom razvoju podvajanja. Stoga je ta diferencijacija ostala u idejnoj, programskoj sferi, kao što je uistinu bila i dotada. Jer varaždinska organizacija ostala je nepodijeljena, što znači u SDS HiS, čak i nakon Kongresa ujedinjenja, dok se većina organizacija u Hrvatskoj i Slavoniji diferencirala već uoči tog događaja priklanjajući se Akcionom odboru ljevice i šaljući svoje delegate na kongres u Beograd. Dio organizacija pristupio je SRPJ(K) odmah nakon njenoga osnivanja, tako da je varaždinski kraj ostao specifičan — situacija je bila naelektrizirana socijalnim nemirima i revolucionarnim tendencijama, agitacijskim i organizacijskim radom najradikalnije komunističke struje i njene ilegalne mreže — ali nije dobila svoj politički i organizacioni izraz u pristupanju organiziranog radništva u novu partiju, SRPJ(K). Samo time se može tumačiti da je upravo u varaždinskom garnizonu izbila pobuna, koja je imala biti karika u lancu revolucionarnog prevrata što je pripreman za dane generalnog štrajka solidarnosti sa sovjetskim republikama u Rusiji i Mađarskoj, a protiv kontrarevolucionarne intervencije u njima.

Međunarodna akcija proleterske solidarnosti s revolucijama u Rusiji i Mađarskoj, kao rezultat kojih formirane su sovjetske republike (republike vijeća), izražavala se u dva oblika: u lijevom krilu međunarodnog radničkog pokreta manifestacijama i generalnim štrajkovima solidarnosti s revolucijama u Rusiji i Mađarskoj, a u desnom krilu u generalnim štrajkovima i manifestacijama protiv rata i za svjetski mir. Datumi održavanja takvih skupova bili su 20. i 21. srpnja 1919.

U Varaždinu je 21. srpnja 1919. održana skupština za grad i okolicu, a prema redarstvenom izvještaju na dnevnom redu bio je »protest protiv imperijalističkog mira, a napose protiv drobljenja jugoslavenskog proletarijata na Primorju«. ⁴⁴ Bilo je prisutno oko 350 radnika i građana. Glavni govornik je bio Korać i prema spomenutom izvještaju obrazlagao je »stanje uslijed skupoće izazvane ratom i njegovim posljedicama. Svada to pitanje na padanje valute našeg novca s jedne strane a nestanak proizvodnje s druge strane. Opća besposlica, uništavanje ratno, slabija obrada zemljišta, pomanjkanje sirovina sve su to pitanja koja bi imala država umah da rješava, no zateže se time kao i rješanjem pitanja valute. Mir pravde koji je toliko navještan po Ententi odraziva se najbolje na nama samima, gdje nam Ententa šalje imperij talijanski na djedovske naše krajeve. Mir diktiran Njemačkoj i drugim pobjeđenim državama nije garancija mira pravde, već nosi klicu budućeg klanja. Današnji štrajk radnika ima biti opomena vlastodršcima, da rešpektiraju pravo samoodređenja naroda i da za uvijek uklone mogućnost budućeg rata, kojem će se radnički stalež složno oprijeti«. Prema sjećanju varaždinskog desnog socijaliste Lavoslava Kovačića na skupštini se dogodilo i ovo: »Još na samome zboru primjetio sam jednu grupu mlađih ljudi, dobrog izgleda i bolje odjevenih, koji nam nisu bili poznati. Kad je zbor bio zaključen, dvojica od nepoznatih pošli su govornici i posegnuli za crvenim barjakom, koji je bio nad njom razapet. Upitah, šta će s barjakom, našto mi odgovore: 'Idemo demonstrirati pred županiju i pred kasarnu; vojska je s na-

⁴⁴ *Arhivski vjesnik* II, str. 159—160.

ma.' Bilo mi je jasno: nepoznati mladići su provokatori. Da spriječim zlo, iz svega glasa dao sam izjavu, da je zbor zaključen, da nema nikakvih manifestacija i da neka svatko mirno ode svojoj kući! Sutra počima redovan rad.« Kovačić je takvim postupkom »spasio stvar« pa je policijski izvještaj mogao zabilježiti: »Leopold Kovačić završuje kratkim govorom skupštinu u 11 i 30 časa i poziva prisutne na miran razlaz. Povoda zahvatu oblasnog organa nije bilo, mir nije ničim narušen.«⁴⁵

U kakvom su odnosu ta objašnjenja generalnog štrajka i protestnih skupština, kao najčešće izraženog proleterskog protesta protiv intervencije, prema gledištima komunista? SRPJ(K) je pozivala sve jugoslavenske radnike: »Ustajmo svom snagom protiv reakcionarne uloge jugoslavenske buržoazije i ne dozvolimo da naši vojnici idu protiv naših drugova u Rusiji i Mađarskoj. Radnici, stupajmo svi u generalni štrajk. To je naša obaveza međunarodne solidarnosti.«⁴⁶

Pokrajinska organizacija SRPJ(K) u Hrvatskoj i Slavoniji i pokrajinsko rukovodstvo Centralnog radničkog sindikalnog vijeća Jugoslavije za Hrvatsku i Slavoniju donijeli su zajedničku odluku da manifestacija solidarnosti bude 24-satna, i da se odvija u obliku generalne obustave rada od ponoći između 20. i 21. srpnja do ponoći između 21. i 22. srpnja. Jedino su željezničari, da se ne paralizira promet, štrajkali samo u željezničkim radionicama. U Zagrebu je osim štrajka održana i protestna skupština pod parolama: »Protiv imperijalizma i gušenja socijalnih revolucija. Da živi međunarodna solidarnost proletarijata. Da živi solidarnost radnika i seljaka cijeloga svijeta. Dolje s međunarodnim imperijalizmom. Da živi međunarodna revolucija.«⁴⁷

Iz usporedbe ideje međunarodne akcije solidarnosti desničara i komunista jasno se vidi razlika u njihovim osnovnim opredjeljenjima — borba za promjenu položaja radništva reformama buržoaskog društva nasuprot revolucionarnim promjenama društveno-ekonomskih odnosa u korist eksploatiranih klasa.

Kako je u Varaždinu ostvaren potpuni generalni štrajk, upravo ta činjenica ukazuje na stvarnu situaciju i borbenost samog radništva nasuprot neraščišćenom stanju u idejnoj sferi unutar socijaldemokratske organizacije.

4.

Pobuna vojnika Savskog konjičkog puka varaždinskog garnizona izbila je rano ujutro, u 4 sata, 23. srpnja 1919. Nisu im se pridružili vojnici iz topničke kasarne, pa stoga nisu dali topove, ali su isto tako odbili da pucaju na pobunjenike. Iz zatvora sudbenog stola u Varaždinu oslobodili su sve zatvorenike (među njima Josipa Drvarića i Gizelu Blažaić).

⁴⁵ Isto. Spomenspis »Slobode« iz 1935, str. 46.

⁴⁶ *Ljubinka Bogetić—Dragoljub Đurović*, Hronologija revolucionarne borbe SKJ 1919—1979, Beograd 1980, str. 11.

⁴⁷ Zagrebačka općina Trnje u radničkom i komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1981, str. 74.

Pobunjenim vojnicima pridružili su se i građani, tako da su formirali manje odrede naoružane puškama i municijom iz vojnog magazina (»tridesetnica«). Zauzeli su sjeverni, zapadni i južni dio grada, sve kasarne osim domobranske u kojoj su bili vojnici srpskog 4. i 5. pješadijskog puka. Ti su se vojnici već u 5.30 sukobili s pobunjenicima. Ulične borbe trajale su do 14 sati, a u 17 sati već je u gradu vladao mir, jer su se pobunjenici povukli prema Petrijancu, Vinici i Varaždinskim Toplicama. Podaci o broju pobunjenika kreću se od 200 do 400 ljudi koji su, osim puškama, bili naoružani i s nekoliko mitraljeza. Na strani pobunjenika jedan je poginuo i četiri bila ranjena, u srpskom odred u jedan je poginuo i tri bila ranjena, a od građana dvojica ranjeni. To su osnovne činjenice o toku pobune. Što se tiče političkog programa pobunjenika, zahtijevali su republiku i formiranje »jugoslavenske narodne vojske« u koju su pozivali građane. To je suština, samo se zahtjev za republiku kretao u rasponu od zahtjeva za hrvatsku republiku, za hrvatsku republiku radnika i seljaka, do zahtjeva za komunističku republiku, kako je zabilježeno u izvještajima o pobuni.

Nakon prve zbunjenosti organi vlasti su se pribrali i sistem je počeo funkcionirati, pa iz niza izvještaja koji pristižu iz Varaždina možemo pratiti kako se događaji odvijaju, kako rastu saznanja na temelju sve više informacija i kakve zaključke organi vlasti iz toga izvode, u kakav kontekst stavljaju pobunu i sa čime je sve povezuju.

Prva vijest upućena je Predsjedništvu zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju telefonom u 9 sati ujutro. Telefonirao je podžupan Janko Sokolić. Javio je: »U Varaždinu uzbuna (konjički puk) zauzeli topničku vojarnu i topove. Provalili u uze sudbenog stola i pustili oko 100 kažnjenika. Kažnjenici su krenuli navodno prema Lepoglavi da tamo zasušnjene puste. Konjanički puk (vojnici) zaposjeli su polovicu grada i to prema Ivancu, dočim srpski pješadijski puk drži u ruci drugi dio grada prema Čakovcu — istočni dio. Bitka je u tečaju. Iz Čakovca došlo oko 56 srpskih vojnika u pomoć. Pobunjenih vojnika ima navodno oko 200.«

Podžupan je telefonirao u vanjske kotare (Ludbreg, Zlatar, Ivanec) i saznao da je tamo mirno, a s drugim kotarima nije mogao dobiti vezu. Poslao je kurire u pojedina sela da ispituju situaciju. Saznao je još da je zgrada županije zaposjednuta, ali i da pobunjenici ne pljačkaju i ne diraju u kuće i urede.

Drugi put se podžupan javio u Zagreb u 12.20 sati: »Grad Varaždin je od 11 h u rukama srpske vojske. Dio ustaša povukao se u Patačićevu vojarnu na kraju grada, koja je opkoljena po srpskoj vojsci sa strojnim puškama. Drugi manji dio povukao se izvan grada. Vidjelo se učestvovati mnogo civilnog pučanstva. Dosada ima jedan mrtvi i četiri ranjena od strane buntovnika, a od strane srpskih vojnika je jedan mrtav, tri lako ranjena. Od građanstva jedan dječak teško ranjen i gradski redarstvenik tajnik Novaković koji je dobio jedan hitac u bedro i jedan u trbuh. Vidi se da ne će biti uzrokom bune zlo postupanje časnika, naročito ne zapovjednika Lukičevića, za kojega se ispostavlja da je s ljudima dobro postupao, već su umješani boljševički prsti, čemu je dokazom da su socijalisti izdali proglas u kojem pozivaju sve muškarce pod oružje tobože za jugoslavensku vojsku.« Vrlo je zanimljiv taj dio Sokolićeva drugog

izvještaja: »Sada se ispostavlja da se je već jučer u veče govorkalo gradom, da će doći do bune ali ljudi tome nisu posvećivali pažnje, jer se to već priča preko mjesec dana. U subotu su govorile seljakinje na pijacu građankama, da neka samo kupe, jer da kasnije ne će više dobiti, pošto će u ponedjeljak glave razbiti gospodi. U nedjelju bio je sajam pa su bile sve pripremne mjere poduzete, a isto tako i na ponedjeljak kao dan štrajka. Očito je ova sprema spriječila, da se pobuna nije dogodila već u ponedjeljak.«⁴⁸

Treći podžupanov izvještaj bio je u 18h. Tada je javio da su pobunjenici potisnuti iz grada, da se pobunio čitav konjički puk, a to je 200 vojnika, da su pobunu »aranžirali« socijalisti ljevičari koji su imali svoje pouzdanike u konjičkoj kasarni, i oni su »veći broj vojnika opijali cijelu noć tako, te su ovi u jutro pijani pošli za tim pouzdanicima«, što je očito pretjerana ocjena, jer se pijani vojnici ne bi mogli boriti. Među ustanicima bilo je »mnogo civilnih osoba te je ustanovljeno, da se je pucalo iz kuća pače su viđeni razni šegrti i kalfe kako su iza uglova vojničkim puškama pucali«. Oružje je građanstvo dobilo samo dijelom od pobunjenika jer »akcija razoružanja kako je poznato nije imala gotovo nikakvog uspjeha«, ljudi su poslije rata sakrili oružje i municiju. Stoga Sokolić izriče bojazan od širenja pobune na okolna sela u koja su pobunjenici sada potisnuti. U Patačićevu vojarnu zatvorili su one pobunjenike koji su se »držali više pasivno«. Podžupan moli pojačanja u vojsci i obustavu željezničkog prometa na liniji Varaždin-Zagreb i Varaždin-Lepoglava, barem na jedan dan.

Istog dana već je uhapšeno oko 100 osoba, među njima svi odbornici-socijalisti ljevičari. Spominje se i da Drvarić »sakuplja ljude da navali na Toplice«, gdje posadu čini »10 srpskih vojnika«. O Drvarićevu ponašanju na dan pobune zabilježeno je da je »čim je došao na slobodu, odmah počeo skupljati ljude u svrhu razoružanja vojne straže u Varaždinskim Toplicama, te su u vrijeme nemira u Varaždinu doista na stražu u Toplicama i navalili, ali je navala ostala bezuspješna a dva su buntovnika teško ranjena«.

I Gizela Blažaić, čim je oslobođena, priključila se pobuni, dijelila je oružje iz »tridesetnice«, dok je njen brat Franjo s oružjem sudjelovao u pobuni.⁴⁹

I Komanda IV. žandarmerijske brigade primala je izvještaje od žandarmerijske stanice Varaždin i dalje ih upućivala Predsjedništvu zemaljske vlade. Žandarmerijska stanica u Varaždinu javila je u Zagreb u 6.45: »U Varaždinu se pobunila vojska, pucnjava traje na ulici i zahtjevaju da ih se pusti kući.«

Komanda mjesta u Varaždinu javljala je u 20.30 h da je Varaždin »u rukama srpske posade, bundžije se razbjegli prema Vinici i Varaždinskim Toplicama, tamo navalili na srpski odred sastojeci se od 1 podporučnika i 20 momaka — no suzbijeni«.

⁴⁸ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 99, str. 160—161.

⁴⁹ *Arhivski vjesnik* II, str. 138—141.

Varaždinski žandarmerijski vod javljao je drugi dan, 24. srpnja u 6 h ujutro, da je »noć protekla mirno« i da je žandarmerija zaposjela sjeverni dio grada »pošto se je bilo bojati navale iz vana«. Iz tog izvještaja saznajemo da je realiziran prijedlog o obustavi željezničkog prometa, jer je »temeljem naređenja IV. armijske oblasti osobni promet u Varaždinu zatvoren«. U njegovoj vijesti od 8.30 h javlja se da je: »Jučer popodne uhićeno oko 60 osoba, koji su pobunjenima pomagali, među ovima i neke vođe socijalista iz Varaždina.« Iako je noć protekla »bez hica« smatraju da je stanje »napeto«. ⁵⁰

Komanda IV. žandarmerijske brigade dostavila je 24. srpnja »telefonsku prijavu« žandarmerijskog voda u Varaždinu Predsjedništvu zemaljske vlade. To je izvještaj o toku događaja 23. srpnja. U tom se izvještaju sastav vojnika proširuje, jer se kaže da se u centru grada oko 4.30 okupilo »vojnika najviše konjičkog puka garnizona Varaždin«, da su se po ulicama rasporedili »u grupama od 30—40 momaka«, a pridružilo se »i nešto civilnih osoba, najviše mladárije, koje su vikale 'Hoćemo republiku, pustili smo na slobodu sve uhićenike'«. Puškaranje »među buntovnicima i vojničtvom« trajalo je do 12.30, kad su pobunjenici protjerani iz grada. Oni su se okupljali poslije podne »naročito oko mjesta Varaždinske Toplice« gdje je navodno imala biti »skupština buntovnika socijalista, koji namjeravaju navodno ove noći navaliti na Varaždin«. Stoga je gradska posada dobila iz Čakovca pojačanje od jednog i pol bataljona. Prema tom izvještaju pobunjenika je bilo 350—400, a imali su i dvije strojne puške. Prije pucnjave razoružali su straže »kod vojničkih i civilnih uznika, te pustili uznike na slobodu«. Od posade žandarmerijske stanice pobunjenici su u dva navrata zahtijevali oružje, koje im nije dano. Žandarmerijska posada se drugi dan priključila mjesnoj komandi da provodi istragu uhapšenih. U puščanom okršaju, prema tom izvještaju, na strani pobunjenika poginuo je jedan vojnik, petorica su ranjena, a kod vojnika koji su suzbijali pobunu poginuo je također jedan vojnik, dok su četvorica ranjena. ⁵¹

Varaždinski gradonačelnik uputio je 24. srpnja proglas građanima o »nemilim događajima«. Između ostalog gradonačelnik dr Magdić utvrđuje: »Tako zvani boljševički pokret zarazio je i naš grad i našu okolicu; naše mirno i do skrajnosti pošteno pučanstvo otrovali su pokvareni elementi, kojima nije stalo ni do slobode ni do mira, niti sreće naše domovine i naše prostrane slobodne države Srba, Hrvata i Slovenaca, već do njihovih ličnih interesa i narodne nesreće.«

Gradonačelnik posebno na široko objašnjava da je »bivša srbijanska vojska« danas »jedinstvena vojska u jedinstvenom narodu, jedinstvenoj državi, koja ne pozna više vjerskih ni plemenskih razlika. Baš radi toga ne smije nitko od nas biti praznovjeran, jer svaki vojnik Srbin, Hrvat i Slovenac, dok stoji u službi, bori se za našu državu za našu otačbinu«. ⁵² Gradonačelnik očito pretjeruje kad tvrdi da su se njegovi mladi sugrađani gotovo punih pet godina, »oduševljeno borili za volju Nijemaca i

⁵⁰ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 101, str. 162—163.

⁵¹ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 102, str. 163—164.

⁵² *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 103, str. 164.

Mađara i u njihovu korist«, jer ga demantira postojanje brojnog zelenog kadra, dezerterstva, kao i velik broj zarobljenika u Rusiji od kojih su se mnogi predavali dobrovoljno. Problem je bio u socijalnim odnosima, a u političkoj sferi izražavao se kao zahtjev za republiku, protiv monarhije i kralja Petra I koje su zbog okolnosti simbolizirali upravo srbijanski vojnici. Tako su srbijanski vojnici koji su zaista imali za sobom sedmogodišnje »ratovanje za slobodu otačbine« i mogli dospjeti u položaj lojalne snage koja guši socijalno nezadovoljstvo. No ne treba ispustiti iz vida da su takvi odnosi pogodovali i onim snagama koje su željele jačati nacionalnu mržnju između Hrvata i Srba. Da ni srbijanski dio nove vojske nije baš bio pretjerano pouzdan i imun na socijalna previranja, a i da im je bilo dosta ratovanja također je poznato, jer se generalštab i vlada nisu usudili da vojsku upute u kontrarevolucionarnu intervenciju u Mađarskoj. Zanimljivo je da ni organi vlasti, jer smo citirali samo službene izvještaje, nisu baš čvrsti u terminologiji a neprestano posebno govore o srpskim vojnicima.

Na kraju svog proglasa gradonačelnik Magdić poručio je Varaždincima da budu »mirni i razumni«, a vlasti neka izruče »svakoga boljševika«, da bi mu ona mogla »po pravdi« njegovo »otkrojiti«!

Istim danom, 24. srpnjem 1919, datiran je još jedan izvještaj žandarmerijskog voda iz Varaždina. Tu se navodi da su se pobunili vojnici »ovdašnjeg savskog konjičkog i artiljerijskog puka u Varaždinu«, da su bili oboružani puškama i trima mašinskim puškama i snabdjeveni municijom. Navodi se i broj »uznika« puštenih iz »uza ovdašnjeg kr. sudbenog stola« — 99. Kaže se da se tako oboružanim vojnicima pridružuju »također oboružani građani« i navodi još jedna »lozinka« pobunjenika: »Van sa Srbima, mi hoćemo slobodu i republiku.« Zauzeli su »sav zapadni, sjeverni i južni dio grada i sve vojarne osim domobranske«. U toj domobranskoj vojarni bila je četa kombiniranog 4. i 5. pješadijskog puka. Navodi se zanimljiva novost u nizu izvještaja — da je ta posada »po jednom vojniku savskog konjičkog puka, koji se nije htio republikancima pridružiti, o čitavoj stvari informirana bila«. Odmah je dana uzbuna i ta je četa izišla na ulicu, »te u 5 h 30' započme ulična borba«. Ulice su od »buntovnika« zauzimate jedna po jednu, tako da je ulična borba završila oko 14 sati. Tu se kaže da je pohvatano oko 70 civila i vojnika i da su predani mjesnoj komandi i zatvoreni u domobransku kasarnu. Među njima je najviše »kolovođa socijalne stranke u Varaždinu«. Ovaj izvještaj tvrdi da su sve puške i municija uzeti iz vojnih magazina.⁵³

Novi izvještaj podžupana Sokolića Predsjedništvu zemaljske vlade donosi nove elemente za mozaik o pobuni. Vlasti su se očito pribrale od prvog šoka, grad nije napadnut izvana, a istraga uhapšenih sudionika pobune davala je nove elemente. Sam Sokolić kaže: »O događajima od 23. t. mj. izvješćivao sam telefonski, a sada neka mi bude dozvoljeno da isto pismeno nešto opširnije izvijestim.«

O pobuni je Sokolića izvijestio neki gradski stražar kojega je poslao komandant posade u Varaždinu pukovnik Todorović. Opisuje ulične borbe i kaže: »Osobito se je pucalo iz tornja pavlinske crkve kojeg su po-

⁵³ *Arhivski vjesnik II*, dokument br. 104, str. 166.

bunjeni vojnici okupirali.« Sokolić je dospio do komande mjesta, ali nije mogao u svoj ured. Dospio je kako kaže »u vatru pušaka sa tornja i sa trga Slobode, pa sam se kroz ulicu Ludbrešku povukao kraj bivše domobranske vojarne u svoj stan (Kolodvorska cesta broj 13)«. U susjednoj kući, na broju 15, gdje su imali telefon uspostavio je telefonske veze s »komandom mjesta, poštom, brzojavnim i telefonskim uredom«. Tako saznajemo da su te veze neometano funkcionirale, jer je prve telefonske izvještaje u Zagreb Sokolić uputio iz svoje kuće, pa posebno naglašava: »Za čudo je da pobunjenici nisu ni kušali zauzeti ni poštu, ni brzojav i telefon. Vidilo se je, da nisu imali pravoga vodstva.«

Dalje Sokolić navodi kako su se sudionici pobune borili dobro i branili svaki čošak, s kojeg su bili potiskivani. Zatim piše: »Iz županijske zgrade javljeno mi je, da se uz pobunjene vojnike vide boriti i osobe u građanskom odijelu: radnici, kalfe, šegrti i mnogi obrtnici. Pukovnik Todorović je uslijed toga zahtjevao da se izda proglas na građanstvo, da će dati grad bombardirati, bude li građanstvo učestvovalo u borbi. Proglas se nije mogao tiskati, jer tiskare leže u području po ustašama zaposjednutom, nu gradonačelnik je izdao proglas, umnožen na pisaćem stroju.« Tekst proglaša glasi: »*Gradani!* Komanda mjesta saznaje, da u vojničkoj pobuni učestvuju i građanske osobe. Upozorujem svoje sugrađane, da se svakog učestvovanja u ovoj vojničkoj pobuni kani, jer će inače grad biti uslijed vojničke odredbe bombardovan. Gradski načelnik Dr. Magdić«⁵⁴ Kasarna pobunjenih vojnika bila je Patačićeva kasarna, ali se oni nisu povukli u nju da se brane, već su se povukli izvan grada. Sokolić ističe kako se ispostavilo da se topnici nisu pridružili pobuni »nu isti nisu htjeli ni da na pobunjene vojnike pucaju«, a »izpušteni kažnjenici nisu krenuli prema Lepoglavi, nego su u Varaždinu u borbi učestvovali«. Saznajemo da je Drvarić u Varaždinskim Toplicama okupljao pobunjenike za pomoć Varaždinu, da ih je »mala posada srpske vojske od 20 momaka«, s kojom su se u dva navrata sukobili, spriječila da krenu na Varaždin.

Na kraju svog izvještaja Sokolić navodi: »Sporazumno sa komandom mjesta izdao sam odredbu na područne kotarske oblasti, da izvide, gdje se uskočili pobunjeni vojnici nalaze (većinom su kućama pobjegli), pa ćemo ih sa tzv. letećim kolonama vojništva i oružništva hvatati. I ovoga puta slobodan sam zamoliti izaslanje vojništva u već naznačene centre, da predusretremo — ne ću reći katastrofi — nu svakako većim žrtvama u krvi i imetku.«⁵⁵

O rezultatima istrage izvještava podžupan Sokolić Predsjedništvo zemaljske vlade 28. srpnja 1919, nadopunjujući tako svoj izvještaj od 25. srpnja. Smatra da postoje opravdane nade »da će se doći do izvora ove pobune«. »Moglo bi se skoro već sada utvrditi, da je cijela ta zavjera djelo mađarskih boljševika preko naših socijalista«, koji su u tu svrhu namamili ovdašnje vojnike Hrvate izrabljjujuć nezadovoljstvo, što su u opće u vojništvo pozvani, a htjeli su na ustanak privući i okolno seljačtvo, rabeći kod njih kao firmu narodnosne momente i zlobno razširenu

⁵⁴ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 106, str. 168—169; *Ivanka Štager*, n. dj., str. 90.

⁵⁵ *Arhivski vjesnik* II, str. 169—170.

mržnju proti Srbima.« O namjerama pobune Sokolić piše: »Namjera je bila najprije svladati posadu u Varaždinu, a onda podignuti na ustanak cijelo Zagorje, koje bi uz pripomoć zagrebačkog proletarijata i 'republikanaca' u Zagrebu postavilo 'sovjetsku republiku radnika i seljaka.' Iztraga će dokazati, koliko je istine u ovom pripovijedanju.«

Kao jedan od oblika u kojem se javio odjek pobune Sokolić navodi formiranje »raznih oružanih banda koje ugrožavaju sigurnost osobe i imetka pojedinaca«. On smatra da je cijela varaždinska okolica u trajnom ustanku »a pojedini agrarni odbori preuzeli su uloge sovjeta pojedinih sela«. Posebno spominje sela Družbinac i Majerje iz općine Petrijanec, gdje su na dan pobune »rekvirirali« kola sa pustara grofa Bombellesa i na njima odvezli prema Varaždinu oboružane seljake — čim bi jedne pred gradom istovarili, brzo bi jurili po druge. »Predsjednik agrarnog odbora Dombaj iz Petrijanca pozivlje na telefon grofa Bombella: 'Ja Stjepan Dombaj, predsjednik agrarnog odbora pozivam Vas, da smjesta odstranite sve Vaše oboružane poljare i redare, jer ćemo ih u protivnom slučaju poklati.' Svi odbornici položili su prisegu vjernosti državi i kralju Petra, nu to ne smeta, da na prvi poziv ma koga pojure da tuku omražene im Srbe i ustanu proti tomu istomu kralju. Kakav je, ovo odbor takovi su bez iznimke svi. Moram otvoreno priznati, da ovi agrarni odbori zlorabe plemenite intencije vlade u njihove protudržavne svrhe i da se ovi 'odbori' ponašaju već kao 'sovjeti' svaki za svoje selo, te da isti priznaju vladu, kad njima što u korist određuje, dočim kad im vlada što nalaže ili od njih što traži ne priznaju iste.«⁵⁶

U svojim izvještajima podžupan Sokolić gradi postepeno sliku situacije, identificira faktore u pobuni, naravno iz svoga ugla gledanja. On 31. srpnja javlja da je djelokrug policijske istrage o pobuni proširen na područje cijele županije a vodi je kotarski pristav Huzjak. »Dosadnji uspjeh tih izvida vodi bezdvojbenu onamo, da su tu umiješani prsti boljševika.« U toku istrage okrivljeno je u svemu 157 građanskih osoba a priltvoreno njih 108. Prema kasnije zabilježenom sjećanju jednog od sudionika pobune Ivana Švarca iz Varaždina do masovnog je hapšenja došlo stoga, što je neki podoficir, dijeleći u »tridesetnici« oružje pobunjenicima, sastavio spisak svih kojima je oružje dao; taj je popis pronađen i prema njemu su vršena hapšenja.⁵⁷ Podžupan Sokolić spominje da je u pretresi- ma pronađen spisak od 160 »ljevičara«, kako ih on označava. Možda je riječ o spisku koji spominje Švarc a možda o nekoj drugoj evidenciji članstva, jer Sokolić piše da među njima i »desničara« — »koji su prama vladi i javnosti pokazivali se kao takovi, a sa ljevičarima potajno se rotili. Može se reći da u Varaždinu i neima desničara, nego su sve sami prikriveni ljevičari.«⁵⁸

U toku istrage otkrivena je veza ljevičara s potčasnicima u konjičkom puku Aleksandrom Györijem, Florijanom Česijem. Ivanom Stilinovićem i Mijom Mažuranom. Mijo Mažuran je »preuzeo vodstvo na dan pobune 23. t. mj.« Mažuran je vodio vojne operacije.

⁵⁶ *Arhivski vjesnik* II, dokument broj 108, str. 171—172.

⁵⁷ *Ivanka Štager*, n. dj., str. 89—90

⁵⁸ *Arhivski vjesnik* II, dokumetn br. 113, str. 179.

Novi je podatak i da je Mihovil Danko, tajnik mjesne organizacije SDS HiS, sastavio pobunjenički proglas, za koji se već prije ustanovilo da je odštampan u socijaldemokratskoj tiskari. I Franjo Lehpamer »odbornik i duša desničara do pred 14 dana, bio je na dan ustanka vođa građanskih buntovnika, on je ovima u 'tridesetnici' dijelio oružje i govore držao«.

U bijegu se nalaze Josip Drvarić, Franjo i Gizela Blažaić za koje Sokolić piše da »su se gerirali kao desničari, nu učestvovali su u zadnjoj pobuni«. Za sve troje se traga. Za Blažaićeve je ustanovljeno i da ih je novčano podupirao Slavko Kaurić. Još je jedan podatak vrlo zanimljiv: »da u Ivancu kola mnogo novih banknota mađarskih boljševika«. Sokolić je zabrinut u pogledu pouzdanosti jugoslavenske vojske na granici u Međimurju jer da je »naša vojska na međi u Međimurju skroz nepouzdana i da fraternizira sa mađarskim boljševicima, koji se na tom mjestu sastoje većim dijelom iz odroda naše krvi«. Smatra da bi na to trebalo upozoriti više vojne vlasti.

Osim učitelja iz Međimurja Rudolfa Valjaka, koji se borio na strani pobunjenika u Varaždinu i zabunom je pušten, pa je za njim izdana tjeralica, saznalo se i za Ivana Ferenčaka, no samo da je »njeki Ferenčak, nazvan Šagovac« boravio u Varaždinu i okolici prije 21. srpnja, ali je »netragom nestao«, pa je i za njim izdana potjernica. Na kraju Sokolić predlaže da bi one »pogibeljne« osobe koje su »notorni boljševici« ali kojima se u istrazi neće moći dokazati da su »u zadnjem ustanku učestvovali« trebalo iznenada pohvatati i internirati na sigurno mjesto, daleko od ovog kraja, koji je »ionako dosta zaraženi kraj«.

U međuvremenu je 31. srpnja izvršen pretres u kućama Drvarića i Blažaićevih »radi pronalaženja boljševičkih agitacionih spisa, novca i oružja«, no nađeni su samo materijali o legalnom radu stranačke organizacije i odbora Radničkog vijeća u Varaždinskim Toplicama.⁵⁹

Noću između 31. srpnja i 1. kolovoza 1919. izvršena su hapšenja u Sračincu i Petrijancu što je obavljalo 20 žandara i 30 vojnika.⁶⁰

Novce rezultate istrage i stanje sigurnosti saopćava Sokolović 7. kolovoza 1919: »Vojni bjegunci, ispušteni uznici, udruženi sa raznom klateži počeli su na raznim stranama županije ugrožavati sigurnost osobe i imetka pojedinaca.« Bilo je opljačkanih i ubijenih ljudi.

Zbog pronalaska neobilježenih, nežigosanih »bijelih« banknota kod Petra Pahića u Ivancu je proveden pretres i nađeno je takvog novca, no Pahić nije htio otkriti od koga ga je dobio.

Prigodom istrage nad uhapšenim seljacima iz Petrijanca, Majerja i Družbinca koji su kolima došli u Varaždin, saznalo se, prema izjavi Stjepana Dombaja, da su ga o pobuni obavijestila dvojica biciklista iz grada, a on je »pozvao seljake, da oružjem u ruci idu u grad, pošto je u gradu proglašena republika«. Od oko 100 tih seljaka, koji su bili vojnici u ratu, pa su imali borbenog iskustva, uhvaćena su 24, a ostali su se sakrili u šumama s obje strane Drave. Nalozi za hapšenje izdani su za svima koji su sudjelovali u pobuni. I u selima Trnovcu, Vidovcu i Knegincu »na

⁵⁹ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 115, str. 181—182.

⁶⁰ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 116, str. 182.

prvi glas o buni« seljaci su se naoružani spremali u grad, pa Sokolić može izvesti zaključak: »Na čitavu okolicu naime djelovali su tako socijaliste ljevičari, da su gotovo sva sela zaražena sa boljševičkim idejama. Agitatori koji su zalazili u sela i to Barulek, Lehpamer, Tišljer, Blažaić, Ferenščak iz Zagreba, te mnogi drugi pripremali su seljake na to, da će se u gradu vojnici pobuniti, a oni (seljaci) imadu im odmah u pomoć pri-skočiti.«

Preostali seljaci iz Petrijanca, koji još nisu bili pohvatani, iskopali su zaštitne rovove iz kojih će se »braniti protiv oružnicima«, tako da su ih ti oružnici morali zauzeti i zatrpali.

Kod Gizele Blažaić nađeno je i pismo »vrlo opasnog boljševičkog agita-tora Ante Cilige, za kojim je po predsjedništvu kr. zemaljske vlade od-pisom od 14. svibnja 1919. br. 4302 Pr. određena potraga, u kojem pismu bodri drugove na ustrajnu komunističku borbu te rad oko komunističke republike. Isti se nalazi u blizini naše fronte na Muri među jugoslaven-skim crvenim gardistima«.

U istrazi je ustanovljeno i da je desetnik Gjöry imao »veliku hrpu ban-knota po 100 K.« Kako on stalno mijenja svoj iskaz, nije se još moglo ustanoviti porijeklo tog novca.

Također je ustanovljeno »bezdvojbno, da je protudržavni udar na dan 23. prošlog mjeseca skovan u prostorijama socijaldemokratske stranke, u sporazumu sa ljevičarima i vojnicima konjičkog puka. Urednik 'Bratstva' Mihovil Danko i Franjo Lehpamer, Josip Blažaić, glavni vođ ovdašnjih desničara, u društvu sa skrajnjim ljevičarom đakom Barulek i podčasni-kom od konjičkog puka Gjöryem sačinjavali su onaj 'odbor', koji je na onom crvenom buntovnom proglasu dana 23. prošlog mjeseca podpisan bio«. Sokolić smatra da se tako došlo do izvora pobune i javlja da se broj uhapšenih građanskih osoba popeo na 132, a za velikim brojem su još izdane tjeralice i nalozi za hapšenje. Svom izvještaju priložio je i iz-vještaj Andrije Zdravkovića, kotarskog predstojnika, »glavara Kotarske oblasti Varaždin«. On je prema pretplati na pojedina stranačka glasila analizirao političku opredijeljenost stanovništva. Zanimljivo je što kaže za socijalističko glasilo: »nu za 'Bratstvo' mogu ustvrditi, da su ga pret-platnici ne samo čitali, nego upravo gutali, jer im nije izbjegla nijedna riječ, makar ju čitali i izmed redaka«. Zanimljivo je i što kaže o soci-jalistima: »Pristaše socijal-demokratske stranke podigli su se nakon pro-glašenja boljševičke vlade 'Lenjina i Trockija' u Rusiji, a još više boljše-vizmom Bele Kuna u Mađarskoj, pa su gotovo neopazice dobili ulicu gra-da Varaždina u svoje ruke, što je sve dovelo do događaja od 23. jula o. g. kojima su namjeravali dobiti vlast u svoje ruke.«⁶¹ Očito je za va-raždinskog kotarskog predstojnika bio opasniji onaj »boljševizam« koji je — bliži.

U svom izvještaju od 14. kolovoza 1919. Sokolić bilježi da je istraga završena i »cio elaborat« uručen »vojnim oblastima«. Dvanaesti kolovo-za sa zadovoljstvom konstatira da rezultati istrage potvrđuju navode njegovog izvještaja od 7. kolovoza: »Ferenščak (Šagovac) pripravljaio je taj prevrat u Varaždinu, Varaždinskim Toplicama i Ivancu kao centri-

⁶¹ *Arhivski vjesnik II*, dokument br. 122, str. 191—193.

ma, a njegovi pouzdanici u drugim selima«. Navodi nešto promijenjeni sastav odbora koji je »sve radnje za prevrat rukovodio«: predsjednik Franjo Lehpamer, Mirko Vajda, tajnik, Dragutin Šmaguc blagajnik i odbornici Ljudevit Petanjek i Đuro Barulek. Svi su već u zatvoru. Uхваćena je Gizela Blažaić, 13. kolovoza. U Ivancu je po Ferenčakovim instrukcijama na prevratu radio Petar Pahić. »U Ivancu imao je prevrat buknuti 23. prošlog mjeseca u 10 sati uvečer, a odavde je imalo oko 400 oboružanih ljudi krenuti u Varaždin. Međutim je radničko vijeće zaključilo, da oni neće u Varaždin ići, dok Varaždinci sami ne obave svoj posao.«⁶² Taj detalj izvanredno pokazuje »koordiniranost« među pobunjenicima, ali i razinu idejne svijesti nekih među njima.

Kako se iz toga izvještaja vidi još se na sredini kolovoza 1919. tragalo za »razbjeglim vojnicima i kažnjenicima«, iako je na području županije »zasada« — kako se oprezno navodi — sve mirno.

No već 15. kolovoza 1919. stupilo je u štrajk 400 ivanečkih rudara zbog hapšenja braće Pahić, zahtijevajući da se oni puste. S njima su vođeni pregovori pa su se 16. kolovoza vratili na posao.⁶³

Prema nekim izvorima bilo je u Varaždinu uhapšeno više od 250 ljudi. Istraga je trajala do 21. X, a tada je donesena odluka da se 137 osoba (68 vojnih i 69 civilnih među kojima i Gizela Blažaić) preda Moravskom divizijskom sudu u Nišu, kamo su, u vojne zatvore i prebačeni 24. X 1919. Pred Moravskim divizijskim sudom pretres je započeo 15. II 1920. Konačno je optuženo 130 osoba »za izvršeni pokušaj bune protiv narodnog jedinstva, pljačke i nereda«.⁶⁴

Uhapšeni vojnici bili su nakon 8 mjeseci pomilovani i vraćeni u Varaždin, a odatle su pušteni kućama. Za građanske osobe vojni se sud proglasio nenadležnim pa su i oni u ožujku 1920. vraćeni u varaždinski zatvor.⁶⁵ Proces protiv njih kod Sudbenog stola u Varaždinu bio je aboliran, na temelju zahtjeva socijalista (Bukšeg, Korać) koji su abolicijom procesa uvjetovali svoj ulazak u novu vladu. To je Lavoslav Kovačiću pričao i sam Bukšeg a on zabilježio u svojim sjećanjima.⁶⁶ Velika i uporna angažiranost Bukšega i Koraća da se proces abolira može se, u prvom redu, tumačiti težnjom da se »spasi obraz« i da se sve što prije zaboravi. Jer bjelodano se ispostavilo da njihovi pristaše, koji su se netom izjasnili za desnicu, prilično uspješno rabe »boljševičke metode«, ruše onu državu koju socijaldemokrati žele popravljati reformama. Kakva je bila daljnja sudbina Ivana Ferenčaka? On je pobjegao u Austriju, nastanio se u Celovcu i potpuno pasivizirao.⁶⁷

⁶² *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 125, str. 196—197.

⁶³ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 126, str. 197—198.

⁶⁴ *Ivanka Štager*, n. dj., str. 91; *D. Mitrović*, n. dj., str. 28; *M. Androić*, *Prije 50 godina*, n. dj., str. 103—104.

⁶⁵ *Ivanka Štager*, n. dj., str. 91—92; AH—PRZV, 6—14, 175—5327—7098—1919.

⁶⁶ Spomenspis »Slobode« 1935, str. 48.

⁶⁷ *I. Očak*, *U borbi za ideje Oktobra*, n. dj., str. 367—368. I. Očak citira i pismo koje je Ferenčak uputio prije bijega preko granice »šefu rajonskog odjela policije« (Očakova formulacija). Takav naziv i jedinica u organizacionoj shemi policije u Hrvatskoj i Slavoniji nisu poznati.

Da varaždinska pobuna nije bila usamljena, i da su postojale i namjere i akcije za oružani ustanak, potvrđuju događaji u Osijeku i Mariboru, koji su u tijesnoj, ne samo kronološkoj, vezi s varaždinskim.

U Osijeku su, kao što je već rečeno, još uoči 1. maja »oblijepili cio grad i okolicu« lecima (proglasima), koji su dobiveni iz Mađarske s pozivima na bunu. Pohvatano je tada 20 agitatora od kojih su šestorica bili Mađari. Oni su radili na tome da »osnuju vojničku i seljačku republiku«. ⁶⁸

U srpnju, i to baš 21. srpnja, bilo je otkriveno da u Osijeku »postoji među momčadi 41. puka neki pokret za 'Crvenu gardu' i da su pristaše ove garde označeni na vrhu pokrovca gornjeg džepa lijeve strane bluže«. Siva puceta dobili su vojnici u 41. puku od narednika Pongraca, koji im je dao na čitanje i »Crvenu zastavu«, glasilo Jugoslavenske komunističke frakcije u Mađarskoj. Od Pongraca se došlo do Edmunda Ivanjija i saznalo se da je on Pongracu davao u tri navrata po »2400 kruna nebiljegovanog novca«. Pongrac je novac podijelio nekim podoficirima za propagandu »crvene garde«.

Ivanji mu je na posebnim sastancima objašnjavao da se treba povesti za Mađarima, da će revolucija za početak imati generalni štrajk: »Osobito ih je Ivanji upozorio na najavljeni štrajk za 21. VII 1919. da moraju vojnici biti u kasarni te čekati dok im on dade znak, a tada se moraju pridružiti sa radništvom i zelenim kaderom, što će ih on dovesti.« ⁶⁹ Istraga je te pripreme za oružani ustanak dovela u vezu s Lazarom Vukićevićem i Franjom Drobničim, a oni su, kao što je poznato, bili u samom vrhu ilegalne organizacije. Vlasti su istragom ustanovile da je najveći utjecaj agitacije za pobunu ostvaren u mitraljeskom odjeljenju, ali i da »čitava stvar nije tako bezazlene naravi«.

Uz Osijek moramo spomenuti i Maribor gdje je noću između 22. i 23. srpnja došlo do pobune u 3. bataljonu 45. pješadijskog puka u domobranskoj kasarni, u kasarni Dravskog konjičkog puka, i u topničkoj kasarni, Pobunili su se i dijelovi 45. pješadijskog puka, koji su bili na položajima na koruškoj fronti, kod Sv. Pavla, u sastavu Labodskog odreda. U pobuni je poginulo 6 vojnika, ranjeno 16, a dvojica, Karlo Toplak i Adolf Podbukovšek, bili su od prijekog vojnog suda osuđeni na smrt i strijeljani u Mariboru. U gušenju pobune sudjelovali su vojnici karlovačkog puka. U Mariboru nije zabilježena veza s građanstvom. Prema ocjeni vojnih vlasti to ljudstvo prošlo je kroz »dugi rat, kroz revoluciju koja je razorila Austro-Ugarsku i bilo čitavu godinu revolucionisano u tom cilju od svojih prvih ljudi«. Nosioi pobune bili su podoficiri, a najveći dio vojnika mariborskog garnizona sudjelovao je u njoj spontano, izrazivši time svoje nezadovoljstvo s načinom na koji su u novoj državi rješavana socijalna i nacionalna pitanja. ⁷⁰

Sličan zaključak kojim povezuje Osijek, Maribor i Varaždin izveo je i veliki župan Virovitičke županije: »Iz dosadašnjeg preslušanja proizlazi, da se je radilo o organiziranoj boljševičkoj propagandi, koja svoje veze

⁶⁸ *Arhivski vjesnik* II, str. 106—107.

⁶⁹ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 110, str. 173—174.

⁷⁰ *I. Očak*, U borbi za ideje Oktobra, n. dj., str. 295.

u Mađarskoj imade, i da se na vrijeme stalo na put pokušaju prevrata sličnog onom u Varaždinu i Mariboru.«⁷¹ I u Osijeku je provedena detaljna istraga, pronađen brojni agitacioni materijal (leci, brošure, novine) i naslućena ilegalna komunistička organizacija u obrisima — a za Lazara Vukićevića ustanovljeno da pripada njenom vrhovnom forumu. To je izvijestila velikog župana Komanda osječke divizijske oblasti kao prve rezultate istrage. Zaključak na kraju toga izvještaja upućuje »kako se vidi iz saslušanja, da je komunistička propaganda ne samo u Županiji virovitičkoj nego i diljem cijelog teritorija koji međaši sa Mađarskom vrlo razgranjena i bilo bi došlo do pobune u Osijeku da joj se nije došlo u trag«.⁷²

Nakon pada Mađarske Sovjetske Republike u predstavništvu Kraljevstva SHS u Budimpešti saslušavani su Jugoslaveni koji su bili sudionici revolucije. To je obavljano u suradnji s mađarskom policijom. U saslušanju Svetozara Mošorinskog, koji je bio blagajnik Jugoslavenske komunističke frakcije, a odlazio je i kao agitator u Jugoslaviju i kasnije je, kao blagajnik, isplaćivao novac za agitaciju i sam slao agitatore, ima i podataka o pobunama: »O bunama u Jugoslaviji mislim u julu mesecu znam samo toliko da je Matuzović poslao jedan telegram iz Gyekenyesa na Ljuštinu gdje je stajalo: 'Više od 300 hrvatskih vojnika prišlo je crvenoj vojsci i da je u Koprivnici seljačka buna kao i u Varaždinu.' Ovo su donele sve mađarske novine, ali od ovoga nije bilo ništa, već je Matuzović poslije objasnio, da se samo čekao prelaz ovih vojnika. Ja ne znam tko je izazvao i organizirao pobunu u Jugoslaviji.«⁷³

5.

Sva zbivanja o kojima je bila riječ pokazuju da veliki cilj — općenarodni revolucionarni ustanak, koji bi kao rezultat imao uspostavu sovjetske republike, odnosno republike vijeća radnika i seljaka — nije bilo moguće ostvariti spontanim akcijama, izoliranim pobunama ili seljačkim nemirima. Komunistička partija koja bi kao revolucionarna avangarda proletarijata mogla organizirano pripremati revolucionarnu akciju — i tako spontanoj želji za borbu dodati svjesnu organiziranost — tada se kod nas tek stvarala. Revolucionarnom programu nije stajala uz bok adekvatna revolucionarna organizacija — i zbog toga povijesna šansa koja se pružila proletarijatu da društvene odnose promijeni revolucijom u svoju korist — nije mogla biti ostvarena, iako je tada prvi put na našem tlu postojala revolucionarna mogućnost ili kako bi rekao G. Lukács — »aktualnost revolucije«.

No svi su ti događaji imali još jedan rezultat. Oni su u narodu stvarali i jačali socijalističku svijest, ali i svijest da se oružjem u ruci mora izbo-

⁷¹ *Arhivski vjesnik* II, str. 173.

⁷² *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 112, str. 178.

⁷³ *Arhivski vjesnik* II, dokument br. 142, str. 223. Ivan Matuzović je bio na čelu Jugoslavenske komunističke frakcije, a Franjo Ljuština urednik *Crvene zastave*.

riti za svoje ciljeve. Kao i tradicija seljačkih buna iz 16. stoljeća i ti su događaji pridonijeli stvaranju te povijesne, socijalističke, revolucionarne svijesti, koja je ljude vodila u borbu, u, za to vrijeme, još dalekim danima našega oslobodilačkog rata. Tada je ostvarena povijesna šansa, uspješno je spojen narodnooslobodilački ustanak i socijalistička revolucija.

SUMMARY

MILITARY REBELLION IN VARAŽDIN, JULY 23, 1919

In the complex process of social and political upheavals spreading over European countries towards the end of the first world war, numerous military riots were of no small importance. Those processes included mariners and soldiers in Yugoslav countries within Austro-Hungarian Monarchy.

Deep connection of peasant and military unrests, representing in fact the same strivings and requirements, was shown by the situation in Varaždin region where riots lasted from 1918 to 1920.

In that period processes of differentiation in socialist movement took place, leading, to the formation of the Communist Party. In Hungary revolution broke out. All these factors had influenced the rebellion of soldiers in Sava cavalry regiment of Varaždin garrison. Besides soldiers, workers and citizens took their part in it too. It had been planned as a part of a general uprising which should have spread all over Croatia. Its failure was due to the fact that at that time revolutionary programme was not yet supported by a developed revolutionary proletarian party.